

Ebû Hüreyre'nin İlme Olan İştiağını Gösteren Hadisin İsnad-Metin Analizi

Kübra Çakmak*

Özet

Ebû Hüreyre'nin (r.a.) (ö. 58/678) hadise olan iştiağını gösteren birçok rivayet bulunmaktadır. H. VII. asırda Medine'ye gelerek Müslüman olan ve kendisini ilme ve hadis rivayetine adanmış Ebû Hüreyre, müksirün sahâbiler arasında yer almaktadır. Kendisine niçin diğer ashaptan daha çok hadis rivayet ettiği sorulunca, diğer sahâbenin alışveriş ve ziraat gibi meşguliyetlerine karşın kendisinin karın tokluğuna Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yanından ayrılmadığını ifade etmiştir. Ebû Hüreyre'nin hadise olan bu iştiağını gösteren rivayetlerden biri de şefaate alakalı sorduğu soruya Hz. Peygamber'in (s.a.v.), "Hadise olan hırsından dolayı bunu ilk senin soracağını biliyordum." şeklinde cevap verdiği rivayettir. Bu çalışmada, bahsedilen rivayetin tüm tarikleri isnad-metin analizine tabi tutularak incelenecek ve özellikle metin mukayesesinde râvilerin güvenilirlik derecelerinin metne etkisinin olup olmadığı araştırılacaktır. Çalışmanın nihayetinde hadisin sıhhat derecesi hakkında bir netice edinilecekse de asıl amaç, isnadın metinle birlikte analizinin gerçekleştirilmesine bir örnek sunmaktır.

Anahtar kelimeler: Ebû Hüreyre, isnad, metin, analiz, tahrîc.

Isnâd-Matn Analysis of Ahâdîth Shows Abû Hurayra's Devotion to Knowledge

Abstract

There are a lot of transmissions showing Abû Hurayra's interest in the Prophet's (pbuh) sayings. It is known that he came to Madina in seventh year of *Hijra*, and accepted Islam and devoted himself to knowledge and transmission of *hadîth*. When he is asked why he had transmitted more *ahâdîth* than the other companions, Abû Hurayra stated that while other companions were busy with trade and agriculture, he was always with the Prophet. One of the transmissions indicating his devotion to *hadîth* is about the intercession. On his question about the intercession, the Prophet replied: "I knew no one would ask this question before you because of your ambition for *hadîth*." In the present work, all variants of this *hadîth* will be analysed using *isnâd-matn* analysis and it will be investigated if the degrees of reliability of the transmitters affect the texts of *hadîth* they transmitted. In the end, the main aim is to give an example for the analysis of *asânîd* with their respective *mutûn*.

Key Words: Abû Hurayra, *isnâd*, *matn*, analysis, *takhrij*.

* Arş. Gör., Yalova Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı,
kubracakmak16@hotmail.com.

Giriş

İslâm dininin asıl kaynaklarından biri olan hadisin sıhhati üzerine asırlardır birçok çalışma yapılmıştır. Yaklaşık olarak hicrî I. asrın ikinci yarısından itibaren kullanılmaya başlanan isnad, asr-ı saadet ile rivayet asrının arasında köprü olmuştur. Klasik literatürde hadislerin sıhhatinin, öncelikle isnadın incelenmesiyle tespit edildiği görülmektedir. Fakat bu usulün metni göz ardı eden bir yöntem olmadığı da aşîkârdır. Günümüzde ise gerek ricâl kaynaklarındaki râvilerle dair bilgilerin içtihadiliği öne sürülerek gerekse isnad göz ardı edilerek sadece metin tenkidıyla rivayetin sıhhatine karar verme eğiliminin mevcudiyeti de görülmektedir. Ancak metin tenkidinin, rical bilgilerinin içtihadiliğinden çok daha fazla sübjektif olduğu söylenebilir. Öte taraftan, râviye aidiyetinin farklı isnad ve metinlerin mukayesesiyle belirlenmeye çalışıldığı isnad-metin analizi nisbeten objektifliğin elde edilmesine imkân tanınması nedeniyle daha somut sonuçlara ulaştırmaktadır. Klasik dönemde yapılan tahrir ve hadisleri bütün tarikleriyle değerlendirme metoduna benzeyen bu yöntem ile hadislerin analizini gerçekleştirmenin hadis ilminin çeşitli meselelerine çözümler sunabilmesi mümkündür.

Bu çalışmada Ebû Hüreyre'den gelen bir rivayet isnad-metin analizine tâbi tutularak hadisin sıhhat değerinin tespiti amaçlanmaktadır. Söz konusu rivayetin râvileri araştırılarak metinlerin mukayesesiyle birlikte bu metinlerin râvilerle aidiyeti ve özellikle zayıf ve meçhûl râvilerin metin üzerindeki etkisi de gözlemlenecektir. Makalede isnad-metin analizi yapılırken Fatma Kızıl'ın *Müşterek Râvi Teorisi ve Tenkidi* isimli çalışmasında uygulanan yöntem takip edilmiştir.¹

Çalışmada Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ve hadislere düşkünlüğü ile tanınan ve müksirûndan sayılan Ebû Hüreyre'nin tek sahâbî râvisi olduğu, aşağıda metni verilen rivayet analiz edilecektir.

“(1) Ebû Hüreyre (r.a.) şöyle demiştir: Ben bir kere, ‘Ey Allah'ın Resûlü! Kıyamet gününde senin şefaatin en ziyâde kime olacak?’ diye sordum. (2) Rasûlullah (s.a.v.) de, ‘Ey Ebû Hüreyre! Hadis (belleme) için sende gördüğüm hırs sebebiyle (3) bu hadisi senden evvel kimsenin bana sormayacağını tahmin ediyordum. (4) Kıyamet gününde şefaatime en ziyâde mazhar olacak kimse, (5) kalbinden ve gönlünden hâlis ve samimi olarak ‘Lâ ilâhe illallâh’ diyen kimsedir.’ buyurdu.”

Öncelikle hadisin bütün tariklerine ulaşıldıktan sonra rivayetin kendisinden dağıldığı veya kendisinde toplandığı râvilerin isnad gruplarının tarikleri

1 Fatma Kızıl, *Müşterek Râvi Teorisi ve Tenkidi*, İSAM Yayınları, İstanbul 2013, s. 284-494.

incelenecektir. İsnad analizinden sonra içinde metrûk ve kezzâb râvi olmayan rivayetlerin metinlerinin, yukarıda sayılarla işaret edildiği şekilde anlamlı bütünlere bölünmüş cümle öbeklerinin ilgili tablolarda karşılaştırılması suretiyle analizin metin kısmı da incelenmiş olacaktır.

Söz konusu hadis, Ebû Hüreyre'den Saîd b. Ebû Saîd el-Makburî ve Muaviye el-Hüzeli olmak üzere iki tâbî'î râviye ulaşmıştır. Hadisin isnad-metin analizi tâbî'î râvileri ve onların müşterek râvi konumunda bulunan talebeleri ayrı ayrı ele alınarak her birinden gelen tariklerin kendi içinde değerlendirilmesiyle yapılacaktır. Böylelikle bir rivayette en önemli belirleyici unsurlardan olan müşterek râvilerin rivayetteki etkisi daha açık biçimde müşahede edilecektir. Hadisin isnad analizine tâbî'î râvilerinden biri olan Saîd b. Ebû Saîd el-Makburî'den ve onun rivayet grubundan başlanılacaktır.

1. Saîd b. Ebû Saîd el-Makburî ve Talebesi Amr b. Ebû Amr el-Kuraşî

Ebû Hüreyre'den hadisi nakleden Saîd b. Ebû Saîd, Ebû Hüreyre'nin yakın çevresinden olup birçok âlim tarafından sika olarak vasıflandırılmıştır. İbn Hacer (ö. 852/1448), *Tehzîbü't-Tehzîb* isimli eserinde Saîd b. Ebû Saîd'in Ebû Hüreyre'den ve Amr b. Ebû Amr el-Kuraşî'nin de kendisinden rivayetinin bulunduğunu kaydetmiştir.² Ayrıca *Takribü't-Tehzîb*'inde râvi hakkında sika terimini kullanmıştır.³ Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) ise o ve babası hakkında 'leyse bihi be's' demektedir.⁴ İbn Ebû Hâtim (ö. 327/938) eserinde Ebû Zür'a'ya (ö. 264/878) râvi hakkında sorulduğunda sika dediğini kaydetmiştir.⁵ Aynı zamanda onun sıdk sahibi olduğu, kendisinden sadece imamların ve sika kimselerin rivayette bulunduğu ve hakkında hayırdan başka bir şeyin konuşulmadığı ifade edilmektedir.⁶ İbn Sa'd (ö. 230/845), Ali b. el-Medîni (ö. 234/848-9), Ahmed b. Abdullah el-İclî (ö. 261/875), Ebû Zür'a, Nesâi (ö. 303/915) gibi önde gelen âlimlerin râvi hakkında sika terimini kullandıkları nakledilmektedir.⁷ Zehebî (ö.

2 İbn Hacer el-Askalâni, *Tehzîbü't-Tehzîb* (nşr. İbrahim Zeybek, Âdil Mürşid), Müessesetü'r-risâle, Beyrut 1416/1995, II, 22; İbn Ebû Hâtim er-Râzi, *el-Cerh ve't-ta'dil*, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut 1372/1953, IV, 57; Mizzi, *Tehzîbü'l-Kemâl fi esmâi'r-ricâl* (nşr. Beşşâr Avvâd Maruf), Müessesetü'r-risâle, Beyrut 1413/1992, X, 468-469; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut ts., I, 116-117.

3 İbn Hacer, *Takribü't-Tehzîb* (nşr. Âdil Mürşid), Müessesetü'r-risâle, Beyrut 1420/1999, s. 176.

4 Ahmed b. Hanbel, *el-İlel ve ma'rifetü'r-ricâl* (nşr. Vasiyyullah Abbas), el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut 1408/1988, III, 285; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, IV, 57.

5 Ahmed b. Hanbel, *el-İlel ve ma'rifetü'r-ricâl* (nşr. Vasiyyullah Abbas), el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut 1408/1988, III, 285; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, IV, 57.

6 İbn Adî, *el-Kâmil fi duafâi'r-ricâl* (nşr. Abdülfettâh Ebu's-Sünne), Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut t.y., IV, 444.

7 Mizzi, *Tehzîbü'l-Kemâl*, X, 470; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl* (nşr. Ali Muhammed el-Behâvî), Dâru'l-ma'rife, Beyrut t.y., I, 139.

748/1348) ise sika ve hüccet olduğunu belirtir. Râvinin ömrünün son dört yılında ihtilât ettiğini ifade eden âlimler olmakla birlikte Zehebî bu ihtilât döneminde kimsenin ondan rivayette bulunmadığını savunmaktadır. Zira Ebû Avâne, yaşlılığında onun yanına gitmiş ve onun durumunu görünce hadis almadan geri dönmüştür.⁸ Verilen bu bilgilerden anlaşıldığı üzere Saïd b. Ebû Saïd el-Makburî güvenilir bir râvi olduğu gibi tanınan ve rivayetleri sabit olan bir tâbi'îdir.

Hadisin rivayetlerine bakıldığında Saïd el-Makburî'den bu hadisi sadece Amr b. Ebû Amr el-Kuraşî'nin aldığı görülmektedir. Amr b. Meysera diye de bilinen râvi isnad içerisinde mühim bir konuma sahip olup isnadın kendisinden yayıldığı râvi durumundadır. Amr el-Kuraşî hakkında Ahmed b. Hanbel, leyse bihi be's ifadesini kullanmaktadır.⁹ İbn Ebû Hâtim, babasının da aynı şekilde râviyi leyse bihi be's ibaresiyle vasıflandırdığını, Mâlik'in (ö. 179/795) ondan rivayette bulunduğunu aktarmış ve ayrıca Ebû Zür'a'nın da sika dediğini kaydetmiştir.¹⁰ İbn Adî (ö. 365/976), *el-Kâmil* isimli eserinde Yahya b. Maïn (ö. 233/847), Ebû Dâvûd (ö. 275/889) ve Nesâî'nin ise leyse bi'l-kavî şeklinde râviyi vasıflandırdıklarını ifade etmiştir.¹¹ Yine İbn Adî, Mâlik mezkûr râviden rivayet ettiği için leyse bihi be's ifadesini kullanmakta ve onda beis görmemesinin sebebi olarak Mâlik'in sadece sadûk ve sikalardan rivayet ettiğini dile getirmektedir.¹² Değerlendirmelerden de anlaşılacağı üzere Amr b. Ebû Amr sadûk konumunda yer almaktadır.

Bir sonraki tabakada bu hadisi Amr b. Ebû Amr'dan Abdulaziz b. Muhammed, İsmail b. Ca'fer, Süleyman b. Bilâl ve Abdullah b. Ca'fer olmak üzere dört râvi rivayet etmektedir. Bu grupta rical tenkidine söz konusu hadisin, kendisinden altı tarike ayrıldığı, bu nedenle hadis rivayeti içerisinde mühim bir yer tutan müşterek râvi Abdulaziz b. Muhammed ile başlanılacaktır.

2. a. Abdulaziz b. Muhammed'den gelen rivayetlerin isnad analizi

İsnadda kendisinden birçok tarikin ayrıldığı Abdulaziz b. Muhammed hakkında İbn Ebû Hâtim'in *el-Cerh ve't-ta'dil* isimli eserindeki bilgiye göre Yahyâ b. Maïn sâlih, leyse bihi be's vasıflarını kullanmakta, Ebû Hâtim (ö. 277/890) ise râvi hakkında 'muhammadistir' değerlendirmesini yapmaktadır.¹³ *Tehzibü'l-Kemâl*'de ise Yahyâ b. Maïn râvi hakkında sika, hüccet demiştir.¹⁴ Ebû Zür'a râvinin seyyiü'l-hıfz olduğunu, ezberinden rivayet ederse hata edebileceğini dile

8 Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, I, 139-140.

9 Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, II, 52, 486.

10 İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, VI, 253; Mizzî, *Tehzibü'l-Kemâl*, XXII, 170.

11 İbn Adî, *el-Kâmil*, VI, 206; Zehebî, *el-Kâşif* (nşr. Muhammed Avvâne), Dâru'l-kible, Cidde 1413/1992, II, 84.

12 İbn Adî, *el-Kâmil*, VI, 207.

13 İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, V, 396.

14 Mizzî, *Tehzibü'l-Kemâl*, XVIII, 193.

getirmiştir.¹⁵ Bununla birlikte râvi hakkında Ahmed b. Hanbel'e sorulduğunda ise o, şayet kendi kitabından rivayet ederse doğru rivayet eder; başkasının kitabına bakarsa hata edebilir, cevabını vermiştir.¹⁶ İclî de râvi hakkında sika demektir.¹⁷ Değerlendirmeler neticesinde Abdulaziz b. Muhammed'in cerhe varacak tenkid almadığı görülmüştür.

Râvinin hadisi naklettiği altı kişi Abdullah b. Mesleme, İbrahim b. Hamza, Dâvûd b. Abdullah, Kuteybe b. Saîd, Yakub b. Humejd ve Hâlid b. Yusuf isimli râvilerdir. Râvilerden Abdullah b. Mesleme'nin ricâl âlimlerinin çoğu tarafından sika olduğu kabul edilmektedir. Ebû Hâtim'e râvi hakkında sorulduğunda sika, hüccet cevabını vermiştir.¹⁸ İclî, Ebû Zür'a, Yahya b. Maîn gibi önde gelen ricâl âlimleri Abdullah b. Mesleme'nin sika olduğunu ve Allah için hadis rivayet ettiğini ifade etmektedirler.¹⁹ İbn Hacer de aynı şekilde râviyi sika, âbid şeklinde vasıflandırmaktadır.²⁰

Râviden gelen rivayetin bir tariki İbn Sa'd'ın *Tabakât*'ında, diğeri ise İsmail b. İshak--Kâsım b. Esbağ--Saîd b. Nasr²¹ tarikiyle İbn Abdülber'in (ö. 463/1071) *Câmiu beyâni'l-'ilm* isimli eserinde yer almıştır. Bu kitapta yer alan rivayette Abdullah b. Mesleme ile birlikte İbrahim b. Hamza isimli mütâbî bir râvi de bulunmaktadır. Bu râvi hakkında İbn Hacer sadûk, İbn Maîn ise sika terimlerini kullanmaktadırlar.²² Söz konusu tarikte hadisi hem Abdullah b. Mesleme'den hem de İbrahim b. Hamza'dan alan İsmail b. İshak isimli râvi hakkında hem sika sadûk, âlim, mutkin gibi ta'dîl lafızları kullanılmış, hem de Abdullah b. Mesleme'den rivayetin sabit olduğu ifade edilmiştir.²³ İsmail b. İshak'tan rivayeti alan Kâsım b. Esbağ'ın meşhur bir fakîh olup hadise ve ricâle vâkıf olduğu bildirilmektedir.²⁴ Son olarak hadisi İbn Abdülber'e nakleden Saîd b. Nasr hakkında ise talebesi İbn Abdülber ve Zehebî sika diyerek övgüyle bahsetmektedirler. Bu bilgilerden hareketle isnadda hiçbir metrûk hatta zayıf râvi görülmediği bu sebeple bu isnada ait metnin, metin analizinde sağlıklı bir karşılaştırma ve sonuç için zemin teşkil edeceği açıktır.

15 Mizzi, *Tehzibü'l-Kemâl*, XVIII, 193; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, I, 269; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 658; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, II, 634.

16 İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, V, 396; Mizzi, *Tehzibü'l-Kemâl*, XVIII, 193.

17 İclî, Ebu'l-Hasen Ahmed b. Abdullah b. Sâlih, *Ma'rifetü's-sikât* (nşr. Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevi), y.y., t.y.

18 İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, V, 181.

19 Mizzi, *Tehzibü'l-Kemâl*, XVI, 139-141.

20 İbn Hacer, *Takrîb*, s. 266.

21 Râviler arasındaki irtibatın tek yönlü ok (→) yerine çift yönlü okla (↔) gösterilmesi hakkında bk. Kızıl, *Müşterek Râvi Teorisi ve Tenkidi*, s. 254, dn. 91.

22 İbn Hacer, *Takrîb*, s. 29; Yahyâ b. Maîn, *Ma'rifetü'r-ricâl*, I, 100.

23 İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, I, 158; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, II, 624-625.

24 Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, III, 852.

İbn Mende'de (ö. 470/1078) tahvil (ع) ile kaydedilen isnadda ise Abdulaziz b. Muhammed'in Kuteybe b. Saïd ve Dâvûd b. Abdullah el-Ca'ferî'ye rivayet ettiği görülmektedir. Bunlardan meşhur râvi Kuteybe b. Saïd'in Abdulaziz b. Muhammed'den, kendisinden de Mûsâ b. Hârûn'un rivayetinin sabit olduğu Mizzî'nin (ö. 742/1341) *Tehzîbü'l-Kemâl* isimli eserinde kaydedilmiştir.²⁵ Aynı eserde râvi hakkında İbn Adî, Nesâî ve Ebû Hâtim'in sika ifadesini kullandıkları yer almaktadır.²⁶ Aynı şekilde İbn Hacer de râvinin sika olduğunu belirtmiştir.²⁷ Kuteybe b. Saïd'in, bu rivayeti Serrâc'a (ö. 313/925) nakletmesiyle hadis, ayrı bir sahih isnadla *Hadîsu Serrâc* isimli eserde de yer almış olmaktadır. Aynı zamanda İbn Mende'de kaydedildiği zikredilen isnadın ricâli incelendiğinde hadisi kendisinden tahammül eden Mûsâ b. Hârûn'u İbn Hacer, sika, hâfız kebîr; Zehebî ise hâfız kebîr, hüccet ifadeleriyle ta'dîl etmiştir.²⁸ İsnadın son râvisi olan ve rivayeti İbn Mende'ye ulaştıran râvi Muhammed b. Ubeydullah'ın meçhûlü'l-hâl olması sebebiyle hakkında bilgiye ulaşılammıştır. Bir diğer tarikte hadisi Kuteybe b. Saïd ile birlikte rivayet eden Dâvûd b. Abdullah'ın Abdulaziz b. Muhammed'den sema'ının olduğu ve hadisi Ebû Hâtim er-Râzî'ye naklettiği belirtilmiştir.²⁹ Bunun yanında İbn Ebû Hâtim, babasından naklederek Dâvûd b. Abdullah'ta Hâtim b. İsmail el-Hârisî'nin rivayetlerinin bulunduğu otuza yakın cüzün mevcut olduğunu ve kendisinin de sika bir kimse olduğunu ifade etmektedir.³⁰ Çoğu rical âlimi râvinin sika, sadûk olduğuna fakat bazen vehmi sebebiyle hata yapabildiğine işaret etmekle birlikte râvi hakkında herhangi bir cerh terimi kullanmamışlardır.³¹ Dâvûd b. Abdullah'ın rivayeti eda ettiği meşhur imam Ebû Hâtim'in sika, hâfız ve imam olduğu âlimlerin ittifakıyla bilinmektedir. Hadisi İbn Mende'ye ulaştıran râvilerden biri olan Abdûs b. Hüseyin'in adalet ve zabtıyla ilgili bilgi bulunmamakla birlikte Ebû Hâtim'den rivayet aldığı Zehebî'nin *Târîhu'l-İslâm*'ında kaydedilmiştir.³² İbn Mende'nin tahvil (ع) ile naklederek birleştirdiği bu iki isnadda rivayeti İbn Mende'ye ulaştıran râvilerin meçhûlü'l-hâl olması dışında zayıf herhangi bir râvi yoktur. Mütâbîi olmayan meçhûl râvilerin metinlerinin analize dâhil edilmemesine karşın bu rivayet, mütâbîleri bulunması sebebiyle meçhûl râvilerin rivayete etkisinin gözlemlenmesi için metin analizine dâhil edilecektir.

Rivayeti Abdulaziz b. Muhammed'den alan bir diğer râvi ise isnadı İbn Ebû

25 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXIII, 525-526.

26 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXIII, 528-529.

27 İbn Hacer, *Takrîb*, s. 389-390.

28 İbn Hacer, *Takrîb*, s. 486; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, I, 669.

29 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VIII, 408-409.

30 İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, III, 417.

31 Zehebî, *el-Kâşif*, I, 380; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, II, 10; İbn Hacer, *Takrîb*, s. 139; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 566.

32 Zehebî, *Târîhu'l-İslâm* (nşr. Ömer Abdusselâm Tedmurî), Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1413/1992, XXV, 105.

Âsım'a (ö. 287/900) ulaştıran Yakub b. Humejd'dir. İbn Ebû Hâtim'in *el-Cerh ve't-ta'dil* isimli eserinde râvinin rivayetinin sabit olduğu görülmele birlikte râvi hakkında İbn Maîn'in leyse bi-şey', leyse bi-sika; Ebû Hâtim'in zaifu'l-hadîs; Ebû Zür'a'nın da sadûk gibi terimleri kullandıkları belirtilmektedir.³³ *Tehzîbü'l-Kemâl*'de ise Buhârî'nin (ö. 256/870) sadûk, Nesâî'nin ise leyse bi-şey' ifadeleri kaydedilmiştir.³⁴ Ayrıca İbn Hacer de *Takrîb*'inde râvi için sadûk terimini kullanmıştır.³⁵ Râvi hakkındaki tenkitlere rağmen diğer isnadlara bakıldığında beş mütâbi râvisi bulunduğu görülmektedir.

Abdulaziz b. Muhammed'den rivayeti alan son râvi Hâlid b. Yusuf ise Zehebî tarafından zayıf olarak nitelendirilmiştir.³⁶ Hadisi râviden alan Muhammed b. Hârûn hakkında ise Dârekutnî (ö. 385/995) 'sikadır' demiştir.³⁷ Hadisi *Şerhu usûli i'tikâdi Ehli's-Sünne* isimli eserin sahibi Lâlekâî'ye (ö. 418/1027) rivayet eden Kûhî b. Hasan hakkında Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071) sika terimini kullanmıştır.³⁸ Bu isnadda bulunan râvilerden sadece Hâlid b. Yusuf zayıf olarak belirtilmiştir.

İsnadın ortak râvisi Amr b. Meysera'nın dört talebesinden biri olan ve yine rivayetin kendisinden tariklere ayrıldığı Abdulaziz b. Muhammed'den gelen altı rivayet incelendiğinde iki isnadda birer râvi zayıf bulunmakla birlikte iki isnadda da hadisi müellife ulaştıran râviler hakkında tanıtıcı bilgiye ulaşılamamıştır. Diğer iki isnad ise sika ve sadûk râvilerden müteşekkil olup isnadların hiçbirinde metrûk râvi ve herhangi bir inkita' bulunmadığından bütün tariklerin metinleri analize dâhil edilecektir.

33 İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, IX, 206.

34 Mizzi, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXXII, 322.

35 İbn Hacer, *Takrîb*, s. 537.

36 Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, I, 648.

37 *Suâlatü Hamza b. Yûsuf es-Sehmî li'd-Dârekutnî* (nşr. Muvaffak b. Abdullah b. Abdülkâdir), Mektebetü'l-meârif, Riyad 1404/1984, s. 80.

38 Hatîb el-Bağdâdî, Ebûbekr Ahmed b. Ali b. Sâbit, *Târihu Bağdâd* (nşr. Beşşâr Avvâd Maruf), Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1422/2001, XIV, 523.

2. b. Abdulaziz b. Muhammed'den gelen rivayetlerin metin analizi³⁹

Aşağıdaki tabloda Amr b. Meysera'nın talebelerinden Abdulaziz b. Muhammed'in tarikleri ve bunların kaydedildiği eserler verilecek ve metinler arasındaki farklılıklara çoğunluğa aykırı düşen değişikliklerin **kalm**, yer değiştirmiş kelimelerin *italik* yapılması ve rivayette eksik bulunan yerlere düz çizgi (—) konulması suretiyle işaret edilecektir.

Abdullah b. Mesleme→İbn Sa'd	Abdullah b. Mesleme/İbrahim b. Hamza→İsmail b. İshak→Kasım b. Esbag→Said b. Nasr→İbn Abdülber	Kuteybe b. Said→Serrâc	1. Kuteybe→Mûsâ b. Hârûn→Muhammed b. Ubeydullah→İbn Mende 2. Dâvûd b. Abdullah→Muhammed b. İdris→Abdûs b. Hüseyin→İbn Mende	Yakub b. Humeyd→İbn Ebû Âsım	Hâlid b. Yusuf→Muhammed b. Hârûn→Kûhî b. Hasan→Lâlekâî
أَنَّهُ قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، مَنْ أَسْعَدَ النَّاسَ بِشَفَاعَتِكَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ؟	أَنَّهُ قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، مَنْ أَسْعَدَ النَّاسَ بِشَفَاعَتِكَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ؟	أَنَّهُ قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، مَنْ أَسْعَدَ النَّاسَ بِشَفَاعَتِكَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ؟	أَنَّهُ قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، مَنْ أَسْعَدَ النَّاسَ بِشَفَاعَتِكَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ؟	أَنَّهُ قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، مَنْ أَسْعَدَ النَّاسَ بِشَفَاعَتِكَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ؟	أَنَّهُ قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، مَنْ أَسْعَدَ النَّاسَ بِشَفَاعَتِكَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ؟
لَقَدْ طَنَنْتُ يَا أَبَا هُرَيْرَةَ أَلَا يَسْأَلُنِي عَنْ هَذَا الْحَدِيثِ أَوَّلُ مِنْكَ	لَقَدْ طَنَنْتُ يَا أَبَا هُرَيْرَةَ أَلَا يَسْأَلُنِي عَنْ هَذَا الْحَدِيثِ أَوَّلُ مِنْكَ	لَقَدْ طَنَنْتُ يَا أَبَا هُرَيْرَةَ لَا يَسْأَلُنِي عَنْ هَذَا الْحَدِيثِ أَوَّلُ مِنْكَ	لَقَدْ طَنَنْتُ يَا أَبَا هُرَيْرَةَ أَنَّهُ لَا يَسْأَلُنِي عَنْ هَذَا أَوَّلُ مِنْكَ	لَقَدْ طَنَنْتُ يَا أَبَا هُرَيْرَةَ أَنَّهُ لَا يَسْأَلُنِي عَنْ هَذَا أَوَّلُ مِنْكَ	لَقَدْ طَنَنْتُ يَا أَبَا هُرَيْرَةَ أَنَّهُ لَا يَسْأَلُنِي عَنْ هَذَا أَوَّلُ مِنْكَ
لَمَّا رَأَيْتُ مِنْ جِرْصِكَ عَلَى الْحَدِيثِ،	لَمَّا رَأَيْتُ مِنْ جِرْصِكَ عَلَى الْحَدِيثِ،	لَمَّا رَأَيْتُ مِنْ جِرْصِكَ عَلَى الْحَدِيثِ،	لَمَّا رَأَيْتُ مِنْ جِرْصِكَ عَلَى الْحَدِيثِ،	لَمَّا رَأَيْتُ مِنْ جِرْصِكَ عَلَى الْحَدِيثِ،	لَمَّا رَأَيْتُ مِنْ جِرْصِكَ عَلَى الْحَدِيثِ،
إِنَّ أَسْعَدَ النَّاسِ بِشَفَاعَتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ	إِنَّ أَسْعَدَ النَّاسِ بِشَفَاعَتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ	إِنَّ أَسْعَدَ النَّاسِ بِشَفَاعَتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ	إِنَّ أَسْعَدَ النَّاسِ بِشَفَاعَتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ	إِنَّ أَسْعَدَ النَّاسِ بِشَفَاعَتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ	إِنَّ أَسْعَدَ النَّاسِ بِشَفَاعَتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ
مَنْ قَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ خَالِصًا مِنْ قَبْلِ تَعْبِيهِ.	مَنْ قَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ مُخْلِصًا مِنْ قَبْلِ تَعْبِيهِ.	مَنْ قَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ خَالِصًا مِنْ قَبْلِ تَعْبِيهِ	مَنْ قَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ مُخْلِصًا مِنْ قَبْلِ تَعْبِيهِ.	مَنْ قَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ خَالِصًا مِنْ قَبْلِ تَعْبِيهِ.	مَنْ قَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ مُخْلِصًا مِنْ قَبْلِ تَعْبِيهِ.

39 İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Meni' ez-Zühri, *et-Tabakätü'l-kübrâ* (nşr. Ali Muhammed Ömer), Medine 1421/2001, II, 313, 314; İbn Ebû Âsım, Ebû Bekr Ahmed b. Amr, *es-Sünne* (nşr. Bâsım b. Faylas el-Cevâbire), Dârü's-süme'yî, Riyad 1419/1998, I, 567 (hadis no: 846); Muhammed b. İshâk es-Sekâfi, *Hadisü's-Serrâc* (nşr. Hüseyin b. Ukâşe b. Ramazân), el-Fâruku'l-Hadise, Kahire 1425/2004, III, 235 (hadis no: 2626); İbn Mende, Muhammed b. İshâk b. Yahyâ, *Kitâbü'l-İmân* (nşr. Ali b. Muhammed b. Nâsir el-Fakihî), Müessesetü'r-risâle, Beyrut 1406/1985, II, 862-863 (hadis no: 905); Lâlekâî, Ebu'l-Kâsım b. Hasan b. Mansûr, Şerhu usûli i'tikâdi Ehli's-Sünne (nşr. Ahmed b. Sa'd b. Hamdân el-Gâmidi), Dârü't-Taybe, Riyad 1416/1995, III, 1162-1163 (hadis no: 2044-2045); İbn Abdülber, Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah b. Abdülber, *Câmiu beyâni'l-ilm ve fazlih* (nşr. Ebu'l-Eşbâl ez-Züheyri), Dârü İbni'l-Cevzi, Demmâm 1414/1994, I, 761 (hadis no: 1406).

Rivayetlerin metinleri incelendiğinde manaya etki edecek derecede bir değişiklik tespit edilememektedir. Metinler, ortak bir kimseden geldiği anlaşılacak kadar benzerlik arz etmektedir. Dikkat çekilmesi gereken rivayetler Kuteybe rivayetiyle, İbn Mende'nin tahville birleştirdiği Kuteybe ve Dâvûd b. Abdullah rivayetidir. İbn Mende, zikrettiği hadisin sonunda bu rivayet lafızlarının kime ait olduğunu belirtmemiştir. Burada Serrâc'ın eserine kaydedilmiş olan Kuteybe rivayeti, tahville yapılan rivayetin lafızlarının Kuteybe'ye ait olup olmadığı hakkında bir yol gösterebilir. Nitekim tabloda görüldüğü üzere Kuteybe'nin Dâvûd b. Abdullah ile birlikte rivayetin bulunduğu tarihte الحديث أحد يوم القيامة ibare ve يوم القيامة ifadesiyle zaman bildiren terkihi kendi ifadeleri olduğu bilinen diğer rivayette bulunmamaktadır. En önemlisi ise diğer tüm tarikler göz önüne alındığında son cümle öbeğinde görülen خالصاً kelimesi yerine مخلصاً kelimesinin kullanılmasıdır. Bu farklılıklar, İbn Mende'de var olan rivayetteki metnin Dâvûd b. Abdullah'a ait olma ihtimalinin daha güçlü olduğunu göstermektedir. Ayrıca Kuteybe'nin bir sonraki isnad grubunda bahsedileceği üzere başka bir ortak râvi olan İsmail b. Cafer'den Buhârî'ye nakletmiş olduğu hadis bulunmaktadır. O rivayet metninin de Kuteybe'nin buradaki ifadeleriyle karşılaştırılması, hem Amr b. Meysera'nın talebelerinin rivayetlerinin benzerliği hem de rivayetlerin Kuteybe'ye aidiyeti hususunda kanaat oluşturmayı kolaylaştıracaktır.

Beşinci rivayetin üçüncü unsurunda ise diğer rivayetlerden farklı olarak mazi yerine muzari fiilin kullanılmasıyla birlikte birkaç değişiklik söz konusudur. Bazı âlimler tarafından tenkide uğrayan Yakub b. Humeyd, rivayetteki farklılıkların sebebi olarak gösterilebilir. Son olarak tabloda en sağdaki rivayetin son kısmında bulunan من قلبه ifadesinin diğer bütün rivayet metinlerinden farklı olduğuna dikkat çekmek gerekmektedir. Nitekim bu metnin من قلبه şeklinde diğer dört rivayete muğayir biçimde gelmesi, zaifu'l-hadis şeklinde nitelenen Hâlid b. Yusuf'un metni yanlış rivayet ettiği ihtimalini güçlendirmektedir.

Tabloda görülen İbn Mende'nin rivayeti, meçhûl'l-hâl râviler tarafından rivayet edilmesine rağmen ilk üç metinle büyük benzerlik göstermektedir. Bunun yanında son iki rivayette zayıf râvilerin bulunması -bu rivayette- manaya zarar vermese bile metinde birkaç değişikliğe sebep olmuştur. Netice olarak rivayetlerin üst düzeyde benzerliği bu rivayetlerin ortak râvi Abdulaziz b. Muhammed'den geldiğini göstermektedir.

3. a. İsmail b. Cafer'den gelen rivayetlerin isnad analizi

İsnadın medarlarından biri olan Amr b. Meysera'dan rivayet eden bir diğer râvi İsmail b. Cafer'in söz konusu hadisi kendisinden rivayet eden altı talebesi bulunmaktadır. İsmail b. Cafer, rical âlimleri tarafından tevsik edilen bir râvidir. İncelenen eserlerde hakkında herhangi bir cerhe rastlanılmamıştır. Ali b. el-Medîni

ve Ahmed b. Hanbel'e râvi hakkında sorulduğunda sika cevabını vermişlerdir.⁴⁰ Aynı şekilde Ebû Zür'a ve Ebû Hâtim de râvi için sika terimini kullanmışlardır.⁴¹ Râvi İbn Hacer tarafından da sika sebt şeklinde vasıflandırılmış, rivayetlerinin sabit olduğu ifade edilmiştir.⁴²

Yukarıdaki tabloda incelenen Abdülaziz b. Muhammed'den Hâlid b. Yusuf'un aldığı rivayet, Amr b. Meysera'nın talebesi İsmail b. Cafer'den de gelmektedir. İsnadın ricali analiz edilecek olup rivayetin metni Abdulaziz'e ait olduğu ve bir önceki grupta metin analizine dâhil edildiği için İsmail b. Cafer'den gelen isnad grubunda değerlendirilmeyecektir.

Rivayeti İsmail b. Cafer'den alan Dâvûd b. Amr âlimlerin çoğu tarafından sika şeklinde tavsif edilmiştir. İbn Hacer'in *Tehzib*'inde geçen bilgiye göre Ebu'l-Kâsım el-Begavî (ö. 317/929), İbn Hibban (ö. 354/965), İbn Kâni' (ö. 351/962) gibi âlimler râviyi sika, me'mûn gibi ifadelerle tevsik etmişlerdir.⁴³ İbn Maîn'e sorulduğunda önce tanımadığını söylemiş, fakat daha sonra tekrar söz konusu olunca râvi hakkında lâ be'se bih terimini kullanmıştır, ayrıca Sa'deveyh'e râviyi sormuş, o da râviyi övmüştür.⁴⁴ Rivayeti Dâvûd b. Amr'dan alan Abdullah b. Muhammed el-Begavî, meşhur ismiyle İbn Menî' de aynı şekilde rical âlimleri tarafından tevsik edilmiştir. Dârekutnî'nin ise sika, sebt, imam şeklinde tavsif ettiği nakledilmektedir.⁴⁵ Zehebî de râviyi ta'dil ettikten sonra râvi hakkında yapılmış olan tenkitlere yer vermiş ve onların isabetli olmadığını ispat etmeye çalışmıştır.⁴⁶ Rivayeti musannife ulaştıran İsa b. Ali el-Cerrâh hakkında, Zehebî "rivayetleri sahihtir" ifadesini kullanmıştır. Ayrıca râvinin Abdullah b. Muhammed el-Begavî'nin imla meclislerine katıldığı da kaydedilmiştir.⁴⁷

İsmail b. Cafer'den rivayet eden bir diğer râvi rical ehline maruf ve meşhur olan ayrıca çoğu âlim tarafından ziyadesiyle tevsik edilen Süleyman b. Dâvûd'dur. Ahmed b. Hanbel onun hakkında 'şayet bana ümmete halef yapılacak bir adam seç deselerdi, ben onu seçerdim' şeklinde bir övgü ifadesi kullanmıştır.⁴⁸ Bunun yanında İmam Şâfi'î (ö. 204/820), "Ahmed b. Hanbel ve Süleyman b. Dâvûd'dan daha akıllı kimse görmedim" şeklindeki cümlesiyle râvi hakkındaki müsbet

40 Yahyâ b. Maîn, *Ma'rifetü'r-ricâl*, II, 184; Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, II, 485.

41 İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, II, 163.

42 İbn Hacer, *Takrîb*, s. 45-46; İbn Hacer, *Tehzib*, I, 145-146.

43 İbn Hacer, *Tehzib*, I, 568.

44 İbn Hacer, *Tehzib*, I, 568; Yahyâ b. Maîn, *Ma'rifetü'r-ricâl*, I, 74.

45 Sülemî, Ebû Abdurrahman Muhammed b. Hüseyin es-Sülemî, *Suâlatü's-Sülemî li'd-Dârekutnî* (nşr. Sa'd b. Abdullah el-Humeyyid, Hâlid b. Abdurrahman el-Cüraysi), y.y., Riyad 1428, s. 208.

46 Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, II, 492-493.

47 Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, III, 318.

48 Mizzi, *Tehzibü'l-Kemâl*, XI, 412.

fikrini belirtmiştir.⁴⁹ İbn Sa'd, Nesâî, Dârekutnî, Ebû Hâtim, Hatîb el-Bağdâdî gibi meşhur ricâl âlimleri râvi hakkında sika ta'dîl lafzını kullanmışlardır.⁵⁰ Süleyman b. Dâvûd'dan gelen iki rivayetten biri zikredildiği üzere Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde yer almaktadır. İbn Mende'de bulunan tarikte ise rivayeti râviden Yusuf b. Yakub almaktadır. Hatîb el-Bağdâdî râviyi sika şeklinde nitelendirmiştir.⁵¹ Aynı şekilde rivayeti İbn Mende'ye ulaştıran Ahmed b. İshak'ın da sika olduğu Ebû Ya'lâ el-Halîlî'nin *el-İrşâd* ve Nevevî'nin *Tehzîbü'l-esmâ* isimli eserinde kaydedilmiştir.⁵² Ayrıca Ebû Ya'lâ onu, hadisi, ricâlî ve cerh-ta'dîl ilmini bilen biri olarak tavsif etmiştir.⁵³

İsmail b. Cafer'den gelen bir rivayet de meşhur âlim, sika, hâfız, mutkin gibi sıfatlarla anılan Ali b. Hucr'un, İsmail b. Cafer'in rivayetlerini topladığı eserinde mevcuttur. Yine Ali b. Hucr'un rivayetini Beyhakî (ö. 458/1066) ve İbn Huzeyme'nin (ö. 311/924) eserlerine kaydetmesiyle oluşan iki ayrı isnad bulunmaktadır. Başka bir rivayet ise Kuteybe b. Saîd'in İsmail b. Cafer'den aldığı ve Buhârî'de kaydedilen rivayettir. Rivayeti Buhârî'ye ileten Kuteybe bir önceki isnad grubunun analizinde incelenmiştir.⁵⁴ Osman b. Saîd ed-Dârimî'nin (ö. 280/894) *Nakdu'l-İmâm Ebû Saîd ale'l-Merisiyyi'l-anîd* isimli eserinde Mûsâ b. İsmail'in kendisine rivayet etmesiyle oluşan bir tarik daha mevcuttur. Seneddeki Mûsâ b. İsmail isimli râviyi İbn Maîn, Ebû Hâtim, Zehebî, İbn Hacer gibi meşhur imamların çoğu tevsik etmişlerdir. Mesela İbn Hacer râvi hakkında sika sebt terimlerini kullanmıştır.⁵⁵ Aynı şekilde *Tehzîbü't-Tehzîb* isimli eserde İbn Maîn'in sika me'mûn, İbn Sa'd ve Ebû Hâtim'in ise sika kelimeleriyle râviyi tevsik ettikleri kaydedilmiştir.⁵⁶ Ayrıca râvinin Buhârî, Ebû Dâvûd gibi birçok muhaddise hadis rivayette bulunduğu ifade edilmiştir.⁵⁷

Bu isnad grubunda incelenecek olan son rivayet Âcurrî'nin (ö. 360/970) rivayettir. Bu rivayeti İsmail b. Cafer'den Yahyâ b. Eyyûb almaktadır. Onun hakkında Ali b. el-Medînî ve Ebû Hâtim sadûk, İbn Kânî' ise sika me'mûn diyerek

49 Mizzi, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XI, 412.

50 Mizzi, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XI, 412.

51 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XVI, 456.

52 Ebû Ya'lâ, Halîl b. Abdullah b. Ahmed b. Halîl el-Kazvînî, *Kitâbü'l-İrşâd fî ma'rifeti ulemâi'l-hadis* (nşr. Muhammed Saîd b. Ömer İdris), Mektebetü'r-rüşd, Riyad 1409/1989, s. 840-1; Nevevî, Ebû Zekeriyâ, *Tehzîbü'l-esmâ ve'l-lügât* (nşr. İdâratü't-tubâa), Beyrut t.y., II, 193.

53 Ebû Ya'lâ, Halîl b. Abdullah b. Ahmed b. Halîl el-Kazvînî, *Kitâbü'l-İrşâd fî ma'rifeti ulemâi'l-hadis* (nşr. Muhammed Saîd b. Ömer İdris), Mektebetü'r-rüşd, Riyad 1409/1989, s. 840-1; Nevevî, Ebû Zekeriyâ, *Tehzîbü'l-esmâ ve'l-lügât* (nşr. İdâratü't-tubâa), Beyrut t.y., II, 193.

54 Mizzi, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXIII, 528-9; İbn Hacer, *Takrîb*, s. 389-390.

55 İbn Hacer, *Takrîb*, s. 481.

56 İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 169, 170.

57 İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 170.

tevsik etmişlerdir.⁵⁸ İsnadda bulunan diğer râvi Abdullah b. Hasan da münekkitler tarafından sika ve sadûk şeklinde vasıflandırılmıştır. Nitekim Zehebî râviyi sadûk şeklinde ta'dil etmiş, Dârekutnî de sika me'mûn terimleriyle tevsik etmiştir.⁵⁹

Mezkûr rivayetle birlikte incelenen dokuz isnadda kezzâb, metrûk hatta zaifu'l-hadis gibi cerh ifadeleriyle tenkide uğramış râvi bulunmaması sebebiyle isnadların tamamının metinleri analize dâhil edilecektir. Fakat *Şerhu'l-Usûl* isimli eserde müellifin, hadisin lafzının Abdulaziz b. Muhammed'e ait olduğunu ifade ettiği rivayet yukarıdaki isnad grubunda incelenmesi sebebiyle burada tekrar incelenmeyecektir.

58 İbn Hacer, *Tehzib*, IV, 343, 344.

59 Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, II, 406; Sülemî, *Suâlâtü's-Sülemî li'd-Dârekutnî*, s. 192, 338.

3. b. İsmail b. Cafer'den gelen rivayetlerin metin analizi⁶⁰

Süleyman b. Dâvûd – Ahmed b. Hanbel	Süleyman b. Dâvûd – Yusuf b. Yakub – Ahmed b. İshak – İbn Mende	Kuteybe b. Saïd – Buhâri	1. Ali b. Hucr 2. Ali b. Hucr – Nesâi	Ali b. Hucr – İbn Huzeyme	Yahyâ b. Eyyûb – Abdullah b. Hasan – Âcurri	Mûsâ b. İsmail – Osman b. Saïd ed-Dârimî
قَالَ: قُلْتُ لِلنَّبِيِّ مَنْ أَسْعَدَ النَّاسِ بِشَفَاعَتِكَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ؟	قَالَ: قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، مَنْ أَسْعَدَ النَّاسِ بِشَفَاعَتِكَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ؟	أَنَّهُ قَالَ: قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، مَنْ أَسْعَدَ النَّاسِ بِشَفَاعَتِكَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ؟	قَالَ: قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، مَنْ أَسْعَدَ النَّاسِ بِشَفَاعَتِكَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ؟	قَالَ: قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، مَنْ أَسْعَدَ النَّاسِ بِشَفَاعَتِكَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ؟	قَالَ: قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، مَنْ أَسْعَدَ النَّاسِ بِشَفَاعَتِكَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ؟	قَالَ: قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، مَنْ أَسْعَدَ النَّاسِ بِشَفَاعَتِكَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ؟
لَقَدْ طَنَنْتُ يَا أَبَا هُرَيْرَةَ، أَلَا يَسْأَلُنِي عَنْ هَذَا الْحَدِيثِ أَخَذَ أَوَّلَ مِنْكَ	لَقَدْ طَنَنْتُ يَا أَبَا هُرَيْرَةَ أَنْ أَحَدًا لَا يَسْأَلُ عَنْ هَذَا الْحَدِيثِ أَوَّلَ مِنْكَ	لَقَدْ طَنَنْتُ يَا أَبَا هُرَيْرَةَ أَنْ يَسْأَلُنِي عَنْ هَذَا الْحَدِيثِ أَخَذَ أَوَّلَ مِنْكَ	لَقَدْ طَنَنْتُ يَا أَبَا هُرَيْرَةَ، أَلَا يَسْأَلُنِي عَنْ هَذَا الْحَدِيثِ أَخَذَ أَوَّلَ / أَوَّلِي مِنْكَ	لَقَدْ طَنَنْتُ يَا أَبَا هُرَيْرَةَ، أَلَا يَسْأَلُنِي عَنْ هَذَا الْحَدِيثِ أَخَذَ أَوَّلَ مِنْكَ	لَقَدْ طَنَنْتُ يَا أَبَا هُرَيْرَةَ أَنْ لَا يَسْأَلُنِي عَنْ هَذَا الْحَدِيثِ أَخَذَ أَوَّلَ مِنْكَ	طَنَنْتُ يَا أَبَا هُرَيْرَةَ أَنْ لَا يَسْأَلُنِي عَنْ هَذَا الْحَدِيثِ أَخَذَ أَوَّلَ مِنْكَ
لِمَا رَأَيْتُ مِنْ جِرْصِكَ عَلَى الْحَدِيثِ،	لِمَا رَأَيْتُ مِنْ جِرْصِكَ عَلَى الْحَدِيثِ،	لِمَا رَأَيْتُ مِنْ جِرْصِكَ عَلَى الْحَدِيثِ،	لِمَا رَأَيْتُ مِنْ جِرْصِكَ عَلَى الْحَدِيثِ،	لِمَا رَأَيْتُ مِنْ جِرْصِكَ عَلَى الْحَدِيثِ،	لِمَا رَأَيْتُ مِنْ جِرْصِكَ _____،	لِمَا رَأَيْتُ مِنْ جِرْصِكَ عَلَى الْحَدِيثِ،
أَسْعَدَ النَّاسِ بِشَفَاعَتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ	أَسْعَدَ النَّاسِ بِشَفَاعَتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ	أَسْعَدَ النَّاسِ بِشَفَاعَتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ	أَسْعَدَ النَّاسِ بِشَفَاعَتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ	أَسْعَدَ النَّاسِ بِشَفَاعَتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ	أَسْعَدَ النَّاسِ بِشَفَاعَتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ	أَسْعَدَ النَّاسِ بِشَفَاعَتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ
مَنْ قَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ خَالِصَةً مِنْ قَبْلِ تَنْبِيهِ.	مَنْ قَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ مُخْلِصًا مِنْ نَفْسِهِ.	مَنْ قَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ خَالِصًا مِنْ قَبْلِ تَنْبِيهِ.	مَنْ قَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ خَالِصًا / خَالِصَةً مِنْ قَبْلِ تَنْبِيهِ.	مَنْ قَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، خَالِصًا مِنْ _____ تَنْبِيهِ.	مَنْ قَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ خَالِصًا مِنْ _____ تَنْبِيهِ.	مَنْ قَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ خَالِصًا مِنْ قَبْلِ تَنْبِيهِ.

60 Ali b. Hucr, Ebü'l-Hasan Ali b. Hucr b. İyâs es-Sa'dî, *Hadîsü Ali b. Hucr es-Sa'dî an İsmail b. Cafer el-Medenî* (nşr. Ömer b. Refûd b. Refid es-Süfyânî), Mektebetü'r-rüşd, Riyad 1418/1998, s. 413 (hadis no: 354); *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel* (nşr. Şuayb el-Arnaût, Âdil Mürşit), Müessesetü'r-risâle, Beyrut 1418/1997, XIV, 446 (hadis no: 8858); Buhâri, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh* (nşr. Abdümelik Mücâhid), Dâru's-selâm, Riyad 1419/1999, "Rikâk", 51 (hadis no: 6570); Osman b. Saïd ed-Dârimî, *Nakdu'l-İmâm Ebi Saïd Osman b. Saïd ale'l-Merisiyyi'l-anid* (nşr. Ebû Âsım el-Eserî), el-Mektebetü'l-İslâmiyye, Kahire 1433/2012, s. 239 (hadis no: 161); Nesâi, Ahmed b. Şuayb en-Nesâi, *es-Sünenü'l-kübrâ* (nşr. Şuayb el-Arnaût), Müessesetü'r-risâle, Beyrut 1421/2001, V, 359 (hadis no: 5811); İbn Huzeyme, Ebûbekr Muhammed b. İshâk, *Kitâbü't-Tevhîd* (nşr. Abdülaziz b. İbrâhim), Mektebetü'r-rüşd, Riyad 1414/1994, II, 699 (hadis no: 444); Âcurri, Ebûbekr Muhammed b. Hüseyin el-Âcurri, *Kitâbü's-Şerî'a* (nşr. Abdullah b. Ömer b. Süleymân), Dâru'l-vatan, Riyad t.y., III, 1219-1220 (hadis no: 788); İbn Mende, *Kitâbü'l-İmân*, II, 863 (hadis no: 906); Lâlekâi, *Şerhu usûli i'tikâd*, III, 1162-1163 (hadis no: 2044-2045).

Tabloda verilen rivayetlerde görülen değişikliklerin anlamda büyük farklılıklara neden olmadığı açıktır. Bunun yanında anlama etki etmese dahi dikkat çekilmesi gereken birkaç kısım mevcuttur. Ali b. Hucr'un iki rivayeti bir sütunda değerlendirilmiştir. İki rivayet arasında ikinci ve sonuncu unsurda birer değişiklik mevcuttur. Ali b. Hucr'un İbn Huzeyme'ye kaydedilen üçüncü rivayeti de ikinci unsurda çoğunluktan farklılık göstermekle birlikte diğer Ali b. Hucr rivayetiyle benzerlik göstermektedir. Bu nedenle ikinci unsurdaki söz konusu benzerliğin Ali b. Hucr'dan kaynaklanması mümkündür. Süleyman b. Dâvûd'dan gelen iki rivayet arasında birkaç cümle öbeğinde değişikliklerin bulunması kayda değer görülmektedir. İlk cümle öbeğinde للنبي yerine nidâ ile birlikte والخالصا kelimesi, son kısımda ise çoğu metinde geçen خالصا kelimesi yerine والخالصا kelimesi kullanılmıştır. Bu değişiklik iki kelimenin de aynı anlamı ifade etmesiyle açıklanabilmektedir. Ancak ikinci kısımdaki farklılık, fiil cümlesini isim cümlesiyle ifade etme şeklinde oluşmuştur. Süleyman b. Dâvûd'un diğer rivayetine bakılarak buradaki değişikliğin Süleyman b. Dâvûd'dan sonra gelen iki râviden kaynaklandığı söylenebilir. Râvilerin sika olması hasebiyle yapılan tasarrufun anlam değişikliğine sebep olmaması ve mana ile rivayetin mümkün görülmesi şeklindeki düşünceyle gerçekleştirildiği ifade edilebilir.

Metinlerde geçen farklılıklar ortak metinlere bakılarak vurgulanmış olmakla birlikte bu ortak metne en yakın metnin ise Buhâri'de kaydedilen hadisin olduğu görülmektedir. Diğer rivayetlerde ise قبل kelimesinin eksik olması, خالصا kelimesine alternatif kelimeler getirilmesi, يوم القيامة ifadesinin bulunmaması gibi ortak farklılıklar mevcuttur. Bu bilgilere ilaveten Ali b. Hucr'dan gelen üç rivayetin benzerliği de dikkat çekicidir. Son cümle öbeğindeki mezkûr farklılıklar dışında metindeki benzerlik, Ali b. Hucr'un bu rivayetinin de içinde bulunduğu İsmail b. Cafer'in rivayetlerini topladığı bir eserinin bulunmasıyla izah etmek mümkündür.

Son olarak yukarıda kaydedilen Kuteybe rivayetiyle bu gruptaki rivayetin benzerliklerine vurgu yapmak gerekmektedir. İki rivayet arasında birinci grubun ikinci cümle öbeğinde ان edatının, ikinci grubun dördüncü unsurunda ise ان tekid ifadesinin bulunmaması şeklinde farklılıklar mevcuttur. Bahsedilen ikinci farklılık İsmail b. Cafer'in isnad grubundaki bütün rivayetlerde bulunmakta ve neticede bu değişikliğin gerçekten onun rivayetinden kaynaklandığını göstermektedir. Kuteybe'nin iki rivayetinin bu derecede benzerlik göstermesi kendilerinden rivayet almış olduğu müşterek râvilerin rivayetlerinin benzerliğine de işaret etmektedir.

4. a. Süleyman b. Bilâl'den gelen rivayetlerin isnad analizi

Bu kısımda müşterek râvilerden Amr b. Meysera'nın bir diğer talebesi Süleyman b. Bilâl'den gelen isnadlar incelenecektir. Süleyman b. Bilâl'den iki ayrı tarik gelmektedir. Söz konusu tariklerin biri Abdülaziz b. Abdullah'ın rivayetiyle

Buhârî'ye kaydedilmiş, diğeri ise sırasıyla Yahyâ b. Sâlih—Ebû Zür'a—Ahmed b. Süleyman isimli râviler sayesinde İbn Mende'ye ulaşmıştır.

Râvi Süleyman b. Bilâl meşhur âlimler tarafından tevsik edilmiştir. İbn Maîn ise onun sika olduğunu söylemiştir.⁶¹ İbn Ebû Hâtim'in eserinde Ahmed b. Hanbel'in de râviyi lâ be'se bih, sika şeklinde vafettiği kaydedilmiştir.⁶² Rivayeti Buhârî'ye ileten Abdülaziz b. Abdullah hakkında münekkitlerin çoğu sika, hüccet gibi ta'dil sigaları kullanmışlardır. Râvi hakkında Dârekutnî'nin hüccet, Halili'nin (ö. 446/1055) sika ifadeleri İbn Hacer'in *Tehzib*'inde yer almaktadır.⁶³

Süleyman b. Bilâl'den gelen diğerk tarikte bulunan Yahyâ b. Sâlih de bazı münekkitler tarafından sika, bazılarınca ise sadûk olarak tavsif edilmektedir. Onun, Süleyman b. Bilâl'den rivayetinin sabit olduğu, ayrıca Buhârî, Ebû Hâtim, İbn Maîn gibi birçok münekkidin ondan rivayette bulunduğu kaydedilmiştir.⁶⁴ Ahmed b. Hanbel'in onu eleştirmesinin sebebi namazı düzgün kılmadığına şahit olmasıdır. Bunun yanında râvinin, hadisleri ezberlemediğine dair bir tenkit de bulunmaktadır.⁶⁵ İbn Hacer ise râvi hakkında sadûk ifadesini kullanmıştır.⁶⁶ Sonuçta, râvi hakkında rivâyetini terk etmeyi gerektirecek bir tenkit gelmediği görülmektedir.

Rivayeti Yahyâ b. Sâlih'ten alan Ebû Zür'a ed-Dımaşkî (ö. 281/894) ise *et-Tarih* isimli eserin musannifi olup sika, hâfız bir muhaddistir.⁶⁷ Ebû Zür'a'nın hadisi naklettiği Ahmed b. Süleyman ed-Dımaşkî de, Zehebî tarafından imam, allâme, müftî şeklinde tavsif edilmiş bir râvidir.⁶⁸ İncelenen râvilere bakıldığında hakkında terkini gerektirecek bir tenkit yapılan râvi görülmemektedir. Râvilerin rivayetleri birbirlerinden aldıkları ve arada herhangi bir inkita' söz konusu olmadığı da görülmektedir. Netice itibariyle bu iki rivayetin metin analizinde dikkate alınacak güvenilirlikte olduğu anlaşılmaktadır.

61 Yahyâ b. Maîn, *Ma'rifetü'r-ricâl*, I, 99.

62 İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, IV, 103.

63 İbn Hacer, *Tehzib*, II, 589.

64 İbn Hacer, *Tehzib*, IV, 364.

65 Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, I, 526. Ayrıca bk. İbn Hacer, *Tehzib*, IV, 365.

66 İbn Hacer, *Takrib*, 521.

67 Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, II, 624. Ayrıca bk. M. Yaşar Kandemir, "Ebû Zür'a ed-Dımaşkî", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, X, 273-275.

68 Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, III, 898-899.

4. b. Süleyman b. Bilâl'den gelen rivayetlerin metin analizi⁶⁹

Abdulaziz b. Abdullah – Buhârî	Yahyâ b. Sâlih – Ebû Zür‘a ed-Dımaşkî – Ahmed b. Süleyman ed-Dımaşkî – İbn Mende
أَنَّهُ قَالَ قَبِيلَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، مَنْ أَسْعَدُ النَّاسِ بِشَفَاعَتِكَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ،	قَالَ قَبِيلُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، مَنْ أَسْعَدُ النَّاسِ بِشَفَاعَتِكَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ؟
لَقَدْ ظَنَنْتُ يَا أَبَا هُرَيْرَةَ، أَنْ لَا يَسْأَلَنِي عَنْ هَذَا الْحَدِيثِ أَحَدٌ أَوْلَى مِنِّيكَ	_____
لِمَا رَأَيْتُ مِنْ جُرْحِكَ عَلَى الْحَدِيثِ،	_____
أَسْعَدُ النَّاسِ بِشَفَاعَتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ	أَسْعَدُ النَّاسِ بِشَفَاعَتِي _____ .
مَنْ قَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ خَالِصًا مِنْ قَلْبِهِ أَوْ نَفْسِهِ.	مَنْ قَالَ: لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ _____ .

Tabloda görüldüğü üzere İbn Mende rivayeti Buhârî’de bulunan rivayetten iki öge eksiktir. Buradaki farklılığın, İbn Mende rivayetinin isnadındaki râvilerden Yahyâ b. Sâlih’in tasarrufu olma ihtimali yüksektir. Nitekim onun hakkında sarfedilen ta’dil ifadelerinin yanında yukarıda da bahsedildiği gibi hadisleri ezberlememe şeklinde bir eğiliminin olduğu da bilinmektedir.⁷⁰ Dolayısıyla sadece hadisin özü denilebilecek soru ve cevap kısımlarının rivayet edilmesi, ayrıntıların zihinde kalmamasıyla izah edilebilir. İlk cümlede görülen meçhûl fiilin (فِيل), incelenen isnad gruplarının metinlerine bakıldığında yalnızca Süleyman b. Bilâl’den gelen metinlerde olduğu görülmektedir. Netice olarak verilen iki rivayetin bir kaynaktan geldiği rivayet edilen kısımların birbirleriyle uyuşmasıyla anlaşılmaktadır. Bununla birlikte İbn Mende’nin rivayetinin eksiklerinin bulunması, söz konusu rivâyetin diğer rivayetten bağımsız olduğunu, diğer bir ifadeyle oryantalist literatürde sıklıkla dile getirilen bir yayılmanın söz konusu olmadığını göstermektedir.

5. Tek tarikle gelen Abdullah b. Cafer rivayetinin isnad analizi

Amr b. Meysera’dan rivayeti bulunan son râvi Abdullah b. Cafer’dir. Bu râviden gelen tek tarik İbn Şâhîn’in (ö. 385/996) *et-Terğîb fi fedâilî’l-a’mâl* isimli eserine Dâvûd b. Ruşeyd – Muhammed b. Hârûn tarikiyle kaydedilmiştir.⁷¹ Râviden tek tarik gelmesi sebebiyle bu hadisin metninin başka bir hadis metniyle karşılaştırılma imkânı yoktur. İsnad analizinden sonra aşağıda diğer metinlerin sonuçlarıyla karşılaştırılıp değerlendirilecektir.

69 Buhârî, “İlim”, 33 (hadis no: 99); İbn Mende, *Kitâbü’l-Îmân*, II, 862 (hadis no: 904).

70 Ahmed b. Hanbel, *el-İtel*, I, 526. Ayrıca bk. İbn Hacer, *Tehzib*, IV, 365.

71 İbn Şâhîn, Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. Osman, *et-Terğîb fi fedâilî’l-a’mâl* (nşr. Sâlih Ahmed Muslih el-Vail), Dâru İbni’l-Cevzi, Riyad 1415/1995, s. 79 (hadis no: 3).

Abdullah b. Cafer, meşhur âlim Ali b. el-Medîni'nin babasıdır. Münekkitletin çoğu râvi hakkında cerh ifadeleri kullanmışlardır. Nitekim Ali b. el-Medîni'nin kendisi de babası hakkında "bu din işidir, babam zayıftır." ifadesini dile getirmiştir.⁷² Rivayeti Abdullah b. Cafer'den alan Dâvûd b. Ruşeyd hakkında ise sika, sadûk terimleri kullanılmıştır.⁷³ Aynı şekilde hadisi İbn Şâhin'e ulaştıran Muhammed b. Hârûn isimli râvi de Hatîb el-Bağdâdi tarafından tevsik edilmiştir.⁷⁴ Zikredilen tarikle gelen metinde daha önce incelenen isnad gruplarının metinlerinden büyük farklılık arz edecek değişiklik bulunmamaktadır.

6. Muaviye el-Hüzelî ve Talebeleri Sâlim b. Ebû Sâlim, Sâlim b. Ebu'l-Ca'd

Bu kısımda tâbi'i Saîd el-Makbûri'den gelen rivayetlerin isnad-metin analizinden sonra ikinci tâbi'i Muaviye el-Hüzelî'den dağılan isnad grupları ve bunların metinleri incelenecektir. Bahsedilen tâbi'i râvi Muaviye el-Hüzelî hakkında Ebû Hâtim, sohbeti bulunan bir kimseden yani sahâbîden rivayetinin bulunduğunu ifade etmiştir.⁷⁵ Hakkında çok bilgi bulunmamakla birlikte Buhârî tarafından tanınan ve tâbi'i kabul edilen bir râvidir. Muaviye'nin sayılı talebelerinden olan Sâlim b. Ebû Sâlim ise İbn Hacer tarafından makbul şeklinde vasıflandırılmıştır.⁷⁶ Zehebî ise sika olduğu görüşündedir.⁷⁷ Bunun yanında râvinin mütâbii konumunda bulunan ve hadisi Yezîd b. Ebû Habîb'e ulaştıran Sâlim b. Ebu'l-Ca'd isimli talebesi hakkında birçok âlim sika ifadesini kullanmaktadır, fakat râvinin irsal ve tedlis yaptığına dair bir uyarı da bulunmaktadır.⁷⁸

7. a. Mersed b. Abdullah—Yezîd b. Ebû Habîb şeklinde gelen rivayetlerin isnad analizi

Mezkûr râvilerin talebesi olan Yezîd b. Ebû Habîb hakkında İbn Sa'd, İclî, Ebû Zûr'a gibi âlimler sika terimini kullanmışlardır, ayrıca Ebû Hâtim'e râvi, Mûsâ el-Cühenî ile birlikte sorulduğunda Yezîd'i tercih edeceğini söylemiştir.⁷⁹ Zehebî de râvinin sika olduğunu ifade etmiş ve kendisinden rivayet alanları zikretmiştir.⁸⁰

İbn Huzeyme'nin *et-Tevhid*'inde ve *Sahihu İbn Hibbân*'da yer alan, Sâlim b. Süfyân'dan gelen tarikte, rivayeti Yezîd b. Ebû Habîb'e ulaştıran Ebu'l-Hayr ismiyle tanınmış Mersed b. Abdullah isminde bir râvi bulunmaktadır. Yezîd b. Ebû Habîb, Mersed b. Abdullah vesilesiyle gelen bu iki tarikin dışındaki isnadların

72 İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 316.

73 İbn Hacer, *Takrîb*, 138.

74 Hatîb el-Bağdâdi, *Târîhu Bağdâd*, IV, 567.

75 İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, VIII, 380.

76 İbn Hacer, *Takrîb*, s. 166.

77 Zehebî, *el-Kâşif*, I, 422.

78 Zehebî, *el-Kâşif*, I, 422; İbn Hacer, *Takrîb*, s. 166; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, II, 109.

79 İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 408.

80 Zehebî, *el-Kâşif*, II, 381.

hepsini Sâlim b. Süfyân'dan rivayet etmektedir. İbn Huzeyme'nin eserindeki rivayet, verilen asıl rivayetin ardından sadece isnadı kaydedilerek rivayetin, Leys rivayetinin aynısı olduğuna ve rivayette sadece birkaç değişiklik bulunduğuna işaret edilmektedir. Yezid b. Ebû Habîb'e kadar ortak isnadla gelen iki rivayetin İbn Hibbân'da bulunan tarikinde İbn Lehîa yerine Amr b. el-Hâris yer almaktadır.

İlk rivayette bahsedilen Mersed b. Abdullah hakkında İbn Hacer sika fakîh ifadelerini kullanmakta, Zehebi ise Mısır müftüsü olduğunu haber vermektedir.⁸¹ Mersed b. Abdullah'ın bu rivayetini Yezîd'den İbn Lehîa almaktadır. İbn Lehîa ise münekkitlerin bazısı tarafından cerhedilmiş, bazısı tarafından ise sadûk şeklinde vafedilmiştir.⁸² Ayrıca İbn Vehb ve İbnü'l-Mübârek'ten rivayetlerinin sahih olduğu ifade edilmiştir.⁸³ Kitaplarının yanmasıyla birlikte ihtilata düştüğünü ifade edenler de bulunmaktadır.⁸⁴ İbn Lehîa'dan rivayeti alan İbn Vehb ise titiz bir âlim olmasının yanı sıra çoğu münekkit tarafından ittifakla sika olduğuna kanaat getirilen bir muhaddistir.⁸⁵ Bir sonraki râvi ise rivayeti İbn Huzeyme'ye ulaştıran Yunus b. Abdûlâlâ'dır. Râvi hakkında İbn Hacer sika terimini, Zehebi ise sika, fakîh, muhaddis ifadelerini kullanmıştır.⁸⁶

İbn Hibbân'da mevcut olan tarik ise Amr b. el-Hâris vasıtasıyla gelmektedir. Ebû Hâtim'e râvi hakkında sorulduğunda "İbn Lehîa'dan daha hâfızdır, hatta zamanında hıfzı en kuvvetli olan kişidir." şeklinde cevap vermiştir.⁸⁷ Yine İbn Maîn ve Ebû Zür'a'nın da râvi için sika ifadesini kullandıkları kaydedilmiştir.⁸⁸ İsnadda rivayeti İbn Vehb'den alan Harmele b. Yahyâ münekkitler tarafından sadûk olarak değerlendirilmiştir. Ebû Hâtim hadisi yazılır ama hüccet olmaz, şeklinde değerlendirme yapmaktadır. İbn Vehb hakkında en çok bilgiye sahip olan ve onun rivayetlerini en çok yazan kişi olarak değerlendirilmiştir. Ukaylî (ö. 322/934) "inşallah sikadır" ifadesini kullanmıştır.⁸⁹ İsnadın son râvisi olan Abdullah b. Muhammed el-Makdisî ise Zehebi tarafından ise imâm, muhaddis, sika terimleriyle övülmüştür.⁹⁰ İncelenen iki isnadın râvilerinde terkedilmeyi gerektirecek bir vasıf söz konusu olmadığından iki rivayetin metinlerinin karşılaştırılması ve Yezid b. Ebû Habîb'e aidiyetinin isnad dışında metindeki benzerliklerle teyidi mümkün görülmektedir.

81 İbn Hacer, *Takrîb*, s. 457; Zehebi, *el-Kâşif*, II, 250.

82 Ahmed b. Hanbel, *el-İtel*, II, 68; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, V, 147.

83 Ahmed b. Hanbel, *el-İtel*, II, 68; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, V, 147.

84 İbn Hacer, *Takrîb*, s. 262.

85 İbn Hacer, *Takrîb*, s. 271; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, V, 189, 190; Zehebi, *Tezkiretü'l-huffâz*, I, 304-306.

86 İbn Hacer, *Takrîb*, s. 542; Zehebi, *el-Kâşif*, II, 403.

87 İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, VI, 225-226.

88 İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, VI, 225-226.

89 İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 372.

90 Zehebi, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, (nşr. Şuayb el-Arnaût), Müessesetü'r-risâle, Beyrut 1404/1984, XIV, 306.

7. b. Mersed b. Abdullah – Yezîd b. Ebû Habîb şeklinde gelen rivayetlerin metin analizi⁹¹

İbn Lehîa – İbn Vehb – Yunus b. Abdüla'lâ – İbn Huzeyme	Amr b. el-Hâris – İbn Vehb – Harmele b. Yahyâ – Abdullah b. Muhammed – İbn Hibbân
أَنَّهُ سَمِعَهُ يَقُولُ: سَأَلْتُ رَسُولَ اللَّهِ مَاذَا رَدَّ إِلَيْكَ رُبُّكَ، مِنْ الشَّفَاعَةِ؟	أَنَّهُ سَمِعَهُ يَقُولُ: سَأَلْتُ رَسُولَ اللَّهِ قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، مَاذَا رَدَّ إِلَيْكَ رُبُّكَ فِي الشَّفَاعَةِ؟
وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ، لَقَدْ طَمَنَّتْ أَنَّكَ أَوَّلُ مَنْ يَسْأَلُنِي عَنْ ذَلِكَ مِنْ أُمَّتِي،	وَالَّذِي نَفْسِي مُحَمَّدٍ بِيَدِهِ، لَقَدْ طَمَنَّتْ أَنَّكَ أَوَّلُ مَنْ يَسْأَلُنِي عَنْ ذَلِكَ مِنْ أُمَّتِي،
لِمَا رَأَيْتُ مِنْ جِزْصِكَ عَلَى الْعَلِيمِ،	لِمَا رَأَيْتُ مِنْ جِزْصِكَ عَلَى الْعَلِيمِ،
وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ، لَمَّا يُهْمُنِي مِنَ الْقَضَاءِ فِيهِمْ عَلَى أَبْوَابِ الْجَنَّةِ، أَهْمٌ عِنْدِي مِنْ تَمَامِ شَفَاعَتِي لَهُمْ،	وَالَّذِي نَفْسِي مُحَمَّدٍ بِيَدِهِ، لَمَّا يُهْمُنِي مِنَ الْقَضَاءِ فِيهِمْ عَلَى أَبْوَابِ الْجَنَّةِ، أَهْمٌ عِنْدِي مِنْ تَمَامِ شَفَاعَتِي لَهُمْ،
وَشَفَاعَتِي لِمَنْ شَهِدَ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ مُخْلِصًا يُصَدِّقُ قَلْبُهُ لِسَانَهُ، وَلِسَانُهُ قَلْبُهُ.	وَشَفَاعَتِي لِمَنْ شَهِدَ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ مُخْلِصًا، وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ مُصَدِّقٌ لِسَانُهُ قَلْبُهُ وَقَلْبُهُ لِسَانُهُ.

Metinler, cümle öbeklerinin, soru-cevap şeklinin aynı olmasıyla birlikte diğer rivayet gruplarının metinlerinden ifade olarak tamamen farklıdır. Özellikle yemin cümleleri ile dördüncü unsur tamamen farklı bir yapıdadır. Bir sahabiden gelen rivayetlerdeki bu tür farklılıklar mana ile rivayetin uygun görülmesiyle açıklanabilir. Verilen ikirivayet karşılaştırıldığında kritik değişiklik bulunmamakla birlikte dördüncü cümle öbeğindeki *أَهْمٌ عِنْدِي* ifadesinin yerine eklenmiş bir cümle olarak görülmektedir. Aşağıdaki tablolarda inceleneceği üzere bu hadis metninin diğer isnad grubundaki metinden ayrı olması mana ile rivayetin yanında tâbi'î râvinin değişmesi sebebiyledir. Ancak rivayetlerin birbirinden farklarına gelince İbn Lehîa rivayetindeki dördüncü cümle grubunda *إِذَا قَضَىٰ فِيهِمْ* ifadesinin yanlış anlaşılardan dolayı değişiklik gösterdiği düşünülebilir. Nitekim diğer Yezîd b. Ebû Habîb rivayetleri incelendiğinde metinlerin ortak biçimde *مِنْ الْقَضَاءِ فِيهِمْ* terkiibini kullandıkları izlenmektedir. Bu farklılığa ise bazı âlimler tarafından cerh edilen İbn Lehîa'nın sebebiyet vermiş olması imkân dâhilindedir. Netice itibariyle cümleler arası büyük farklılıkların olmayışı ve küçük değişikliklerin varlığı bu metinlerin ortak râvi Yezîd b. Ebû Habîb tarafından rivayet edildiğini göstermektedir.

91 İbn Huzeyme, *Kitâbü'r-Tevhîd*, II, 696-698 (hadis no: 442); İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temimî el-Büstî, *Sahîhu İbn Hibbân* (nşr. Şuayb el-Arnaût), Müessesetü'r-risâle, Beyrut 1414/1993, XIV, 384 (hadis no: 6466).

8. a. Abdulhamîd b. Cafer'den gelen rivayetlerin isnad analizi

Bu bölümde ikinci olarak rivayet zincirinin müşterek râvisi Yezîd b. Ebû Habîb'in talebesi Abdulhamîd b. Cafer tarafından rivayet edilen tarikler değerlendirilecektir. Bu râviden gelen üç rivayetten biri Osman b. Ömer→Muhammed b. Beşşâr tarikiyle İbn Huzeyme'nin *et-Tevhîd*'inde, diğeri yine Osman b. Ömer vasıtasıyla *Müsnedü Ahmed b. Hanbel*'de, üçüncüsü ise Ubeydullah b. Mûsâ→Muhammed b. Kerâme isimli râvilerin rivayetiyle Muhammed b. Mahled'e ait *Hadîsu İbn Kerâme* isimli eserde bulunmaktadır.

Rivayeti Yezîd b. Ebu Habîb'den alan Abdulhamîd b. Cafer hakkında İbn Maîn sika terimini kullanmaktadır.⁹² Râviyi sika görenlerin yanında vehme düştüğünü ve zayıf olduğunu söyleyen münekkitler de mevcuttur. Ahmed b. Hanbel bu tenkitlerden Süfyan es-Sevrî'nin râviyi zayıf görmesine, râvinin kader hakkındaki görüşlerinin sebep olduğunu belirtmiş, râvinin aslında sika sika olduğunu ifade etmiştir.⁹³ Nitekim bu bağlamdaki tenkitler dışında adalet ve zabt yönünden şiddetle cerh edilmemiştir. Yalnız İbn Hacer râvinin sadûk olduğunu söylemekte bunun yanında vehmedebileceğine de yer vermektedir.⁹⁴ İsnaddaki Osman b. Ömer ise âlimlerin çoğu tarafından tevsik edilmiştir. İbn Hacer de râvi hakkında sika terimini kullanmakla birlikte sadece Yahyâ b. Saîd el-Kattân'ın (ö. 198/813) onu beğenmediğini fakat buna rağmen onu terk ettiğine dair bir bilgi olmadığını dile getirmiştir.⁹⁵

Rivayeti İbn Huzeyme'ye nakleden râvi Muhammed b. Beşşâr hakkında bazı tenkitler bulunmasına rağmen çoğu münekkit onu sika, imâm, hâfız gibi terimlerle vasıflandırmaktadır. Nitekim İbn Hacer, İclî, Ebû Hâtim, Dârekutnî bu âlimlerden bazılarıdır.⁹⁶ Ayrıca eserlerde hıfzına da vurgu yapılmaktadır.

Abdulhamîd b. Cafer'den gelen diğer isnaddaki Ubeydullah b. Mûsâ isimli râvi de önde gelen ricâl âlimleri tarafından tevsik edilmekle birlikte Şia'ya meyli olduğuna dikkat çekilmiştir.⁹⁷ İbn Kerâme ise bazı âlimlerin sika, muhaddis, bazılarının ise sadûk dediği bir râvidir. Netice olarak rivayetlerin ikisinde de cerhe uğramış bir râvi bulunmamakta ve güvenilir yolla geldikleri anlaşılmaktadır. Aşağıda hadislerin metinlerinin söz konusu durumu teyit edip etmediğini anlamak üzere metinler karşılaştırılacaktır.

92 Yahyâ b. Maîn, *Ma'rifetü'r-ricâl*, I, 97.

93 Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, III, 153.

94 İbn Hacer, *Takrîb*, s. 275.

95 İbn Hacer, *Takrîb*, s. 326.

96 İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 520.

97 İbn Hacer, *Takrîb*, s. 315.

8. b. Abdulhamîd b. Cafer'den gelen rivayetlerin metin analizi⁹⁸

Osman b. Ömer--Ahmed b. Hanbel	Osman b. Ömer--Muhammed b. Beşşâr--İbn Huzeyme	Ubeydullah b. Mûsâ--Muhammed b. Kerâme--Muhammed b. Mahled
أَنَّهُ قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، مَاذَا رَدَّ إِلَيْكَ رُبُّكَ فِي الشَّفَاعَةِ؟	قَالَ قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، مَا رَدَّ إِلَيْكَ رُبُّكَ فِي الشَّفَاعَةِ؟	قَالَ: قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ، مَاذَا رَدَّ رُبُّكَ فِي الشَّفَاعَةِ؟
لَقَدْ ظَنَنْتُ لَتَكُونَنَّ أَوَّلَ مَنْ سَأَلَنِي عَنْهَا	فَدَ ظَنَنْتُ أَنَّكَ أَوَّلُ مَنْ يَسْأَلُنِي عَنْهَا	
بِمَا رَأَيْتُ مِنْ حِرْصِكَ عَلَى الْعِلْمِ،	مِنْ حِرْصِكَ عَلَى الْعِلْمِ	
شَفَاعَتِي	وَشَفَاعَتِي لِأُمَّتِي	شَفَاعَتِي
لِيَسْأَلَنِي عَنْهَا، وَإِلَّا اللَّهُ مُخْلِصًا، لِسَانَهُ قَلْبَهُ، وَلِسَانَهُ قَلْبَهُ.	مَنْ كَانَ مِنْهُمْ يَشْهَدُ أَنَّ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، يُصَدِّقُ قَلْبَهُ لِسَانَهُ أَوْ لِسَانَهُ قَلْبَهُ.	لِيَسْأَلَنِي عَنْهَا، وَإِلَّا اللَّهُ، مُخْلِصًا، يُصَدِّقُ لِسَانَهُ قَلْبَهُ، وَقَلْبَهُ لِسَانَهُ.

Rivayetlerdeki öğelerde görülen benzerlikler hadisin kimliğini göstermekte, ortak ifadeler rivayetin Abdulhamîd b. Cafer'e ait olduğuna işaret etmektedir. Yezîd b. Ebû Habîb'in bir önceki rivayet grubunun metniyle karşılaştırıldığında ortak metin açısından İbn Kerâme rivayeti ona daha benzerdir. Tabloda ismi verilen râvilerin tamamının sika ve sadûk râvilerden oluşmasına rağmen rivayetlerin öğelerinde eksiklik bulunması bir önceki metin analizinde görüldüğü gibi metnin asıl unsurları olan soru ve cevapları zikrederek ayrıntıyı zihinde tutmama tasarrufuyla ilgili görülmektedir.

Osman b. Ömer'den gelen rivayetlerde ortak râvi sebebiyle daha fazla benzerlik beklenirken birkaç unsurun değişiklik göstermesi ondan sonra gelen râvilerin tasarrufu olarak yorumlanabilir. Önceki rivayetlere bakıldığında ise metnin temel unsurlarından olan dördüncü öğenin olmaması, İbn Hacer'in de işaret ettiği üzere Abdullah b. Cafer'in vehminden kaynaklanabilir. İsnadlardaki râvilerin aynı zamanda aynı cümleyi ihmal edemeyeceklerinden dolayı rivayetlerde ortak bir biçimde görülen bu eksikliğe, rivayetin müşterek râvisinin sebep olma ihtimali daha yüksektir.

9. a. Leys b. Sa'd'dan gelen rivayetlerin isnad analizi

Son olarak Yezîd b. Ebû Habîb'in râvilerinden meşhur muhaddis, fakîh Leys b. Sa'd'dan gelen rivayetlerin isnad grubu ve metinleri incelenecektir. Leys'in Yezîd b. Ebû Habîb'den altı esere kaydedilmiş Abdullah b. Abdulkem/Suayb b. Leys,

98 *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, XVI, 417 (hadis no: 10713); İbn Huzeyme, *Kitâbü't-Tevhîd*, II, 726 (hadis no: 461); Muhammed b. Mahled, *Hadisu Muhammed b. Osmân b. Kerâme* (nşr. Âmir Hasan Sabri), Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 1423/2003, s. 189-190 (hadis no: 58).

Yahyâ b. Bükeyr, Îsâ b. Hammâd, Âsım b. Ali, Hâşım b. Kâsım/Mansur b. Seleme, yine Hâşım b. Kâsım'dan iki farklı rivayet olarak yedi farklı tariki bulunmaktadır.

Öncelikle Leys'in oğlu Şuayb ve Abdullah b. Abdülhakem'in ortak râvi olduğu İbn Huzeyme rivayeti incelenecektir. Şuayb b. Leys, İbn Hacer, Zehebî gibi önde gelen rical âlimleri tarafından sika, fakîh, nebîl şeklinde tevsik edilmiştir.⁹⁹ Ebû Hâtım râvinin, rivayeti beraberinde alan Abdullah b. Abdülhakem'e tercih edileceğini ifade etmektedir.¹⁰⁰ Abdullah b. Abdülhakem ise birçok âlim tarafından sika olarak tavsif edilmiştir. Bununla birlikte Ebû Hâtım ve İbn Hacer onun hakkında sadûk terimini kullanmışlardır.¹⁰¹ İsnaddaki Abdullah b. Abdülhakem'in oğlu Muhammed hakkında rical âlimleri sika, sadûk ifadelerini kullanmaktadırlar.¹⁰² Râvi hakkında herhangi bir cerh ifadesi bulunmamaktadır.

İkinci olarak Leys'ten rivayeti alan diğer râvi Yahyâ b. Bükeyr'dir. Zayıf olduğuna dair bir cerh ifadesi bulunmasa da bazı âlimler tarafından tenkit edilmiştir. Râvi hakkında bu tenkitlere karşın Buhârî ve Müslim (ö. 261/875) gibi âlimler ondan rivayette bulunmuş ve hadisiyle ihticâc etmişlerdir. İbn Hacer ise Leys'ten aldığı rivayetlerinde güvenilir olduğunu, Mâlik'ten olan semâi hakkında ise menfi konuşulduğunu ifade etmektedir.¹⁰³ Hâkim'in (ö. 405/1014) *el-Müstedrek*'inde kaydedilmiş olan mezkûr rivayeti Yahyâ b. Bükeyr'den alan Ahmed b. İbrahim b. Milhân isimli râvi ise münekkitlerin genel kanaatine göre sikadır. Hakkında hiçbir cerhe rastlanmayan bu râvi için Dârekutnî sika ifadesini kullanmıştır.¹⁰⁴ Son olarak rivayeti Hâkim'e ulaştıran Ahmed b. İshak için de sika teriminin kullanılmasının yanında hakkında bir tenkit bulunmamaktadır.¹⁰⁵

Kendisinden üç farklı rivayet gelen ve rivayetleri İshak b. Râhûye (ö. 238/853), Ahmed b. Hanbel, İbn Bişrân'ın (ö. 430/1039) eserlerinde yer alan Hâşım b. Kâsım, İbn Hacer, Zehebî gibi âlimler tarafından sika hâfız şeklinde anılmakta ve Bağdat'ın kendisiyle övündüğü bir muhaddis olduğu ifade edilmektedir.¹⁰⁶ Hâşım b. Kâsım'ın bir rivayetini İshâk b. Râhûye *Müsned*'ine kaydetmiştir. Diğer rivayetini ise Mansûr b. Seleme el-Huzâi ile birlikte Ahmed b. Hanbel'e nakletmiştir. Mansûr b. Seleme de aynı şekilde münekkitler tarafından sika, hâfız, sebt gibi ifadelerle tevsik edilmiştir.¹⁰⁷ Ayrıca rical âlimi olduğu da belirtilmektedir. Bu iki râvinin Ahmed b. Hanbel'e naklettiği rivayetin yanında

99 İbn Hacer, *Takrîb*, s. 209.

100 İbn Ebû Hâtım, *el-Cerh ve't-ta'dil*, IV, 351.

101 İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 370-371; İbn Hacer, *Takrîb*, s. 252.

102 İbn Ebû Hâtım, *el-Cerh ve't-ta'dil*, VII, 300-301; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, III, 611-612.

103 İbn Hacer, *Takrîb*, s. 522.

104 *Suâlâtü'l-Hâkim en-Nisâbü'lî'd-Dârekutnî* (nşr. Muvaffak b. Abdullah b. Abdülkâdir) Mektebetü'l-meârif, Riyad 1404/1984, s. 90.

105 Bk. 52. dipnot.

106 Zehebî, *el-Kâşif*, II, 332, 413; İbn Hacer, *Takrîb*, s. 501.

107 Sülemî, *Suâlâtü's-Sülemî*, s. 342; İbn Hacer, *Takrîb*, s. 478.

Ahmed b. Hanbel—Abdullah b. Ahmed b. Hanbel—Muhammed b. Ahmed b. Hasan tarikiyle İbn Bişrân'ın *el-Emâli* isimli eserine kaydedilen bir rivayet daha bulunmaktadır. Bu rivayette yer alan Ahmed b. Hanbel'in oğlu Abdullah, sika, sebt, nebil, hâfız, imâm gibi terimlerle tevsik edilmekte ve doğru sözlü, hayâsı yüksek, sâlih bir kimse şeklindeki ifadelerle övülmektedir.¹⁰⁸ Rivayeti İbn Bişrân'a ulaştıran Ebû Ali künyeli Muhammed b. Ahmed b. Hasan için de sika, me'mûn, imâm, hüccet denilmiş ve hakkında herhangi bir cerh lafzı sarf edilmemiştir.¹⁰⁹

Leys'ten gelen son rivayet Âsım b. Ali tarafından, bir önceki isnad grubunun müşterek râvisi Abdulaziz b. Muhammed'in rivayetlerinden İsmail b. İshak—Kasım b. Esbağ—Saïd b. Nasr tariki ile rivayet edilen ve İbn Abdülber'in *Câmiu beyâni'l-ilm* isimli eserinde bulunan isnaddır. Âsım b. Ali sika, sadûk, sahihu'l-hadîs gibi terimlerle ta'dîl edilmekle birlikte İbn Hacer ve Ahmed b. Hanbel tarafından onun vehmedebileceği, İbn Maîn tarafından ise zayıf olduğu vurgulanmaktadır.¹¹⁰ Bu bilgiler doğrultusunda Leys b. Sa'd'dan gelen rivayetlerin hiçbirinde metrûk hatta zayıf râvi bulunmamaktadır. Yapılan isnad analizinden sonra rivayetlerin metinleri mukayese edilerek incelenecektir.

108 Sülemî, *Suâlâtü's-Sülemî*, s. 214; İbn Hacer, *Tehzib*, II, 300.

109 Zehebî, *Siyer*, XVI, 184-185.

110 Zehebî, *el-Kâşif*, I, 520; İbn Hacer, *Takrîb*, s. 229.

9. b. Leys b. Sa'd'dan gelen rivayetlerin metin analizi¹¹¹

Şuayb b. Leys / Abdullah b. Abdulkahem- Muhammed b. Abdullah- İbn Huzeyme	Yahyâ b. Bükeyr- Ahmed b. İbrahim b. Milhân- Ahmed b. İshak- Hâkim	Hâşim b. Kâsım- İshak b. Râhûye	1. Hâşim b. Kâsım/Mansûr b. Seleme- Ahmed b. Hanbel 2. Hâşim b. Kâsım/Mansûr b. Seleme- Ahmed b. Hanbel- Abdullah b. Ahmed- Muhammed b. Ahmed- İbn Bişrân	Âsım b. Ali- İsmail b. İshak- Kâsım b. Esbağ- Saïd b. Nasr- İbn Abdülber
أَنَّهُ سَمِعَهُ، يَقُولُ: سَأَلْتُ رَسُولَ اللَّهِ: مَاذَا رَدَّ إِلَيْكَ رَيْثُكَ، مِنَ الشَّفَاعَةِ،	أَنَّهُ سَمِعَهُ، يَقُولُ: سَأَلْتُ رَسُولَ اللَّهِ: مَاذَا رَدَّ إِلَيْكَ رَيْثُكَ فِي الشَّفَاعَةِ؟	يقول: سَأَلْتُ رَسُولَ اللَّهِ: مَاذَا رَدَّ إِلَيْكَ رَيْثُكَ فِي الشَّفَاعَةِ؟	أَنَّهُ سَمِعَهُ يَقُولُ: سَأَلْتُ رَسُولَ اللَّهِ: مَاذَا رَدَّ إِلَيْكَ رَيْثُكَ فِي الشَّفَاعَةِ؟	قَالَ: سَأَلْتُ رَسُولَ اللَّهِ: فَلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَاذَا رَدَّ إِلَيْكَ رَيْثُكَ فِي الشَّفَاعَةِ؟
وَالَّذِي تَفْسُرُ مُحَمَّدٌ بِيَدِهِ، لَقَدْ طَنَنْتُ أَنْتَ أَوَّلُ مَنْ يَسْأَلُنِي عَنْ ذَلِكَ مِنْ أُمَّتِي	وَالَّذِي تَفْسُرُ بِيَدِهِ لَقَدْ طَنَنْتُ أَنْتَ أَوَّلُ مَنْ يَسْأَلُنِي عَنْ ذَلِكَ		وَالَّذِي تَفْسُرُ مُحَمَّدٌ بِيَدِهِ، لَقَدْ طَنَنْتُ أَنْتَ أَوَّلُ مَنْ يَسْأَلُنِي عَنْ ذَلِكَ مِنْ أُمَّتِي	وَالَّذِي تَفْسُرُ مُحَمَّدٌ بِيَدِهِ لَقَدْ طَنَنْتُ أَنْتَ أَوَّلُ مَنْ يَسْأَلُنِي عَنْ ذَلِكَ
لِمَا رَأَيْتُ مِنْ حِرْصِكَ عَلَى الْعِلْمِ،	لِمَا رَأَيْتُ مِنْ حِرْصِكَ عَلَى الْعِلْمِ،		لِمَا رَأَيْتُ مِنْ حِرْصِكَ عَلَى الْعِلْمِ،	لِمَا رَأَيْتُ مِنْ حِرْصِكَ عَلَى الْعِلْمِ،
وَالَّذِي تَفْسُرُ بِيَدِهِ، لَمَّا يُهَيِّئُنِي مِنَ الْقَضَاءِ فِيهِمْ عَلَى أَبْوَابِ الْجَنَّةِ، أَهْمٌ عِنْدِي مِنْ تَمَامِ شَفَاعَتِي،	وَالَّذِي تَفْسُرُ بِيَدِهِ لَمَّا يُهَيِّئُنِي مِنَ انْقِصَافِهِمْ عَلَى بَابِ الْجَنَّةِ أَهْمٌ عِنْدِي مِنْ تَمَامِ شَفَاعَتِي،	وَالَّذِي تَفْسُرُ مُحَمَّدٌ بِيَدِهِ، لَمَّا يُهَيِّئُنِي مِنْ انْقِصَافِهِمْ عَلَى بَابِ الْجَنَّةِ أَهْمٌ عِنْدِي مِنْ ذَلِكَ،	وَالَّذِي تَفْسُرُ مُحَمَّدٌ بِيَدِهِ، مَا لَمَّا يُهَيِّئُنِي مِنَ انْقِصَافِهِمْ / مَصَافِهِمْ عَلَى أَبْوَابِ الْجَنَّةِ، أَهْمٌ عِنْدِي مِنْ تَمَامِ شَفَاعَتِي،	وَذَكَرَ الْحَدِيثَ
وَشَفَاعَتِي لِمَنْ شَهِدَ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ مُخْلِصًا يَصَدِّقُ قَلْبُهُ لِسَانَهُ، وَلِسَانَهُ قَلْبُهُ.	وَشَفَاعَتِي لِمَنْ شَهِدَ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ مُخْلِصًا يَصَدِّقُ قَلْبُهُ لِسَانَهُ، وَلِسَانَهُ قَلْبُهُ.	وَشَفَاعَتِي لِمَنْ شَهِدَ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ مُخْلِصًا يَصَدِّقُ لِسَانَهُ قَلْبُهُ، وَقَلْبُهُ لِسَانَهُ.	وَشَفَاعَتِي لِمَنْ شَهِدَ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ مُخْلِصًا يَصَدِّقُ قَلْبُهُ لِسَانَهُ، وَلِسَانَهُ قَلْبُهُ.	وَشَفَاعَتِي لِمَنْ شَهِدَ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ مُخْلِصًا يَصَدِّقُ قَلْبُهُ لِسَانَهُ، وَلِسَانَهُ قَلْبُهُ.

Leys'ten gelen rivayetlerin tabloda verilen metinlerine bakıldığında Hâşim b. Kâsım'ın Ahmed b. Hanbel'e ve İbn Bişrân'a ulaşan tariklerinde sadece daha önceki rivayet gruplarında da farklı lafızlarla ifade edilen من انقصاصهم kelimesinde değişiklik bulunmaktadır. Bu kelime yerine İbn Bişrân rivayetinde مصافهم, İbn Huzeyme rivayetinde ise من القضاء فيهم kelimeleri kullanılmıştır. Leys'ten ve Leys'in

111 İbn Râhûye, Ebû Ya'kûb İshâk b. Râhûye et-Temimi, *Müsned*, Mektebetü'l-İmân, Medine 1412/1991, I, 343 (hadis no: 337); *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, XIII, 432-3 (hadis no: 8070); İbn Huzeyme, *Kitâbü't-Tevhîd*, II, 696-698 (hadis no: 441-443); Hâkim, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah en-Nisâbüri, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, Dârü'l-Harameyn, Kahire 1417/1997, I, 130 (hadis no: 233); İbn Bişrân, Abdümelik b. Muhammed b. Abdullah b. Bişrân, *el-Emâlî*, Dârü'l-vatan, Riyad 1418/1997, s. 102 (hadis no: 205); İbn Abdülber, *Câmiu beyâni'l-ilm*, I, 761-763 (hadis no: 1407).

mütâbî râvilerinden gelen diğere rivayetler incelendiğinde metinde aslında من انتصافهم ifadesinin bulunması gerektiği kanaati hâsıl olmaktadır. Ahmed b. Hanbel'in rivayetiyle İbn Bişrân'a varan hadisin râvilerine bakıldığında tamamının sika, hüccet olduğu ifade edilmiştir. Burada diğerlerine nazaran mühim olan farklılığın sebebi, İbn Bişrân'ın rivayeti yazıya geçirirken yaptığı bir hata olarak algılanabilir. Hâşim b. Kâsım'ın İshak b. Râhûye rivayetindeki öge eksikliği daha önceki isnad gruplarında incelenen metinlerdeki duruma benzemektedir. İki rivayeti daha bulunan Hâşim b. Kâsım bu rivayeti de Ahmed b. Hanbel'e aktardığı gibi aktarmış olmalıdır. Buradaki tasarrufun, metnin asıl öğelerini kaydetmeyi tercih eden İshak b. Râhûye'den kaynaklandığı düşünülmektedir.

Yezid b. Ebû Habîb'den gelen tüm rivayetler göz önüne alındığında bazı unsur eksiklikleri dışında manaya büyük etkisi olan değişikliklerin bulunmadığı tespit edilmiştir. İsnad grubunda cerhedilmiş bir râvi bulunmaması da söz konusu metin benzerliklerini açıklamaktadır. Buna rağmen sadûk konumunda olup hıfzı diğerlerinden daha az kuvvetli râvilerin dahi metne olan olumsuz tesiri gözlemlenmektedir. Netice itibarıyla bu metinlerin benzerliği rivayetin Leys'e ait olduğunu ispatlamaya yeterlidir.

İki tâbî'iden gelen rivayetler birbirleriyle karşılaştırıldığında ise mefhumun aynı olması sonucuyla birlikte neredeyse lafzen önemli derecede farklılıkların mevcudiyeti dikkat çekmektedir. Buna göre incelenen rivâyette aynı sahâbî râviden rivayet edilen metinlerde tâbî'î râvilerin değişmesi, metinde farklılığa neden olmuştur.

Sonuç

Yapılan bu çalışmada, incelenen hadisin sıhhati, metinler arası farklılıklar ve metinlerin râvilerine aidiyeti gibi hususlara cevap aranmıştır. Söz konusu hadisin sıhhati hakkında isnad çokluğu, râvilerin birkaçı hariç tamamının ta'dil edilmiş olması, senedlerin hiçbir yerinde inkita' olmaması ve metinlerde mefhum ve hüküm açısından herhangi bir tenakuz bulunmaması müsbet bir sonuca ulaşmak için geçerli ve yeterlidir. Tek sahâbîden rivayet edilmesine rağmen hadis otuzdan fazla tarikle rivayet edilerek Buhârî'nin *el-Câmi'u's-Sahîh*'inin de dâhil olduğu on dokuz eserde kaydedilmiştir.

Araştırmada asıl önem arz eden metin mukayesesi ise takibini kolaylaştırmak üzere tablolar hâlinde sunulmuştur. Bu mukayesede rivayetlerin ortak râvilerinin rivayetlerinin birbirine benzerlik oranı elde edilmiştir. Bu benzerlik neticesinde ise isnad ile tespit edilen aidiyet söz konusu metinlerle de desteklenmiştir. Hadiste bir râviden gelen birden fazla mütâbî rivayetin bulunması metin analizini kolaylaştırmakta, varsa farklılıkların nereden kaynaklandığını tespitinde yardımcı olmaktadır.

Sahâbiden rivayeti alan iki tâbî'î râvinin hadis metnlerinin farklı olması dikkat çekmektedir. Araştırma neticesinde ulaşılan kanaat ise Saîd b. Ebû Saîd el-Makburî'nin çok tanınan ve ilmi takdir edilen bir tâbî'î olmasına karşın Muaviye el-Hüzeli'nin onun kadar kadar maruf olmamasının söz konusu farklılığa neden olmasıdır. Daha önce ifade edildiği gibi birçok âlim tarafından güvenilir kabul edilen meşhur tâbî'î Saîd el-Makburî, aynı zamanda Ebû Hüreyre'nin yakınlarından. Bu gerekçeler neticesinde metinler arasındaki bu farklılığın Muaviye el-Hüzeli'den kaynaklandığı ifade edilebilir. Bahsedilen iki rivayet arasındaki karşılaştırmada dikkat çeken önemli bir husus ise tabloda üçüncü öğeye tekabül eden kısımda Saîd el-Makburî'den gelen rivayetlerde 'hadis', Muaviye el-Hüzeli'den gelenlerde de 'ilim' terimlerinin kullanılmasıdır. Nitekim ilk dönemlerde ilimle hadisin kastedildiği kanaati oldukça yaygındır. Bu sebeple rivayette iki kelime arasında bir farklılık görülmeksizin rivayet edilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Netice olarak bu türden çalışmaların genişletilerek bütün hadis külliyatına uygulanması ve böylelikle hadis tarihi hakkındaki bilgi birikimine bir katkı sağlanması arzu edilmektedir. Zira hadisçiliğin teknik boyutunu temsil eden isnad-metin analizleri aslında hadislerin rivâyet tarihine ışık tutmaktadır. Söz konusu çalışmaların genişletilerek projeler haline getirilmesi hadis çalışmalarının geleceği açısından faydalı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Âcurrî**, Ebûbekr Muhammed b. Hüseyin el-Âcurrî, *Kitâbü's-Şerî'a* (nşr. Abdullah b. Ömer b. Süleymân), Dâru'l-vatan, Riyad t.y.
- Ahmed b. Hanbel**, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel* (nşr. Şuayb el-Arnaût, Âdil Mürşid), Müessesetü'r-risâle, Beyrut 1418/1997.
- el-İlel ve ma'rifetü'r-ricâl* (nşr. Vasiyyullah Abbas), el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut 1408/1988.
- Ali b. Hucr**, Ebû'l-Hasan Ali b. Hucr b. İyâs es-Sa'dî, *Hadisü Ali b. Hucr es-Sa'dî an İsmail b. Ca'fer el-Medenî* (nşr. Ömer b. Refüd b. Refid es-Süfyânî), Mektebetü'r-rüşd, Riyad 1418/1998.
- Buhârî**, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahih* (nşr. Abdülmelik Mücâhid), Dâru's-selâm, Riyad 1419/1999.
- Ebû Ya'lâ**, Halil b. Abdullah b. Ahmed b. Halil el-Halilî el-Kazvîni, *Kitâbü'l-İrşâd fi ma'rifeti ulemâi'l-hadis* (nşr. Muhammed Saïd b. Ömer İdris), Mektebetü'r-rüşd, Riyad 1409/1989
- Hâkim**, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah en-Nisâbüri, *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*, Dâru'l-Harameyn, Kahire 1417/1997.
- Hatîb el-Bağdâdî**, Ebûbekr Ahmed b. Ali b. Sâbit, *Târîhu Bağdâd* (nşr. Beşşâr Avvâd Maruf), Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1422/2001.
- İbn Abdülber**, Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah b. Abdülber, *Câmiu beyâni'l-ilm ve fazlih* (nşr. Ebu'l-Eşbâl ez-Züheyri), Dâru İbni'l-Cevzi, Demmâm 1414/1994.
- İbn Adî**, *el-Kâmil fi duafâi'r-ricâl* (nşr. Abdülfettâh Ebu's-Sünne), Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut t.y.
- İbn Bişrân**, Abdülmelik b. Muhammed b. Abdullah b. Bişrân, *el-Emâlî*, Dâru'l-vatan, Riyad 1418/1997.
- İbn Ebû Âsım**, Ebû Bekr Ahmed b. Amr, *es-Sünne* (nşr. Bâsim b. Faylas el-Cevâbire), Dâru's-süme'yî, Riyad 1419/1998.
- İbn Ebû Hâtım**, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Ebû Hâtım er-Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dil*, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 1372/1953.
- İbn Hacer**, Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb* (nşr. İbrahim Zeybek, Âdil Mürşid), Müessesetü'r-risâle, Beyrut 1416/1995.
- Takribü't-Tehzîb* (nşr. Âdil Mürşid), Müessesetü'r-risâle, Beyrut 1420/1999.

- İbn Hibbân**, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmî el-Büstî, *Sahihu İbn Hibbân* (nşr. Şuayb el-Arnaût), Müessesetü'r-risâle, Beyrut 1414/1993.
- İbn Huzeyme**, Ebûbekr Muhammed b. İshâk, *Kitâbü't-Tevhîd* (nşr. Abdülaziz b. İbrâhim), Mektebetü'r-rüşd, Riyad 1414/1994.
- İbn Maîn**, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Maîn, *Ma'rifetü'r-ricâl* (nşr. Muhammed Kâmil el-Kassâr), Mecmeu'l-lügati'l-Arabiyye, Dımaşk 1405/1985.
- İbn Mende**, Muhammed b. İshâk b. Yahyâ, *Kitâbü'l-İmân* (nşr. Ali b. Muhammed b. Nâsır el-Fakîhî), Müessesetü'r-risâle, Beyrut 1406/1985.
- İbn Râhûye**, Ebû Ya'kûb İshâk b. Râhûye et-Temimî, *Müsned*, Mektebetü'l-imân, Medine 1412/1998.
- İbn Sa'd**, Muhammed b. Sa'd b. Menî' ez-Zührî, *et-Tabakâtü'l-kübrâ* (nşr. Ali Muhammed Ömer), Medine 1421/2001.
- İbn Şâhîn**, Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. Osman, *et-Terğîb fi fedâili'l-a'mâl* (nşr. Sâlih Ahmed Muslih el-Vail), Dâru İbni'l-Cevzî, Riyad 1415/1995.
- Kandemir**, M. Yaşar, "Ebû Zür'a ed-Dımaşkî", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, X, 273-275.
- Kızıl**, Fatma, *Müşterek Râvi Teorisi ve Tenkidi*, İSAM Yayınları, İstanbul 2013.
- Lâlekâî**, Ebu'l-Kâsım b. Hasan b. Mansûr, *Şerhu usûli i'tikâdi Ehli's-Sünne* (nşr. Ahmed b. Sa'd b. Hamdân el-Gâmidî), Dâru't-Taybe, Riyad 1416/1995.
- Mizzî**, *Tehzîbü'l-Kemâl fi esmâi'r-ricâl* (nşr. Beşşâr Avvâd), Müessesetü'r-risâle, Beyrut 1413/1992.
- Muhammed b. İshâk es-Sekâfi**, *Hadîsü's-Serrâc* (nşr. Hüseyin b. Ukâşe b. Ramazân), el-Fâruku'l-Hadîse, Kahire 1425/2004.
- Muhammed b. Mahled el-Attâr**, *Hadîsü Muhammed b. Osmân b. Kerâme* (nşr. Âmir Hasan Sabri), Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 1423/2003.
- Nesâî**, Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ* (nşr. Şuayb el-Arnaût), Müessesetü'r-risâle, Beyrut 1421/2001.
- Nevevî**, Ebû Zekeriyâ, *Tehzîbü'l-esmâ ve'l-lügât* (nşr. İdâratü't-tibâa), Beyrut t.y.
- Osman b. Saîd ed-Dârimî**, *Nakdu'l-İmâm Ebî Saîd Osman b. Saîd ale'l-Merisiyyi'l-anîd* (nşr. Ebû Âsım el-Eserî), el-Mektebetü'l-İslâmiyye, Kahire 1433/2012.
- Suâlâtü'l-Hâkim en-Nisâbü'rî li'd-Dârekutnî* (nşr. Muvaffak b. Abdullah b. Abdülkâdir), Mektebetü'l-meârif, Riyad 1404/1984.
- Suâlâtü Hamza b. Yûsuf es-Sehmî li'd-Dârekutnî* (nşr. Muvaffak b. Abdullah b. Abdülkâdir), Mektebetü'l-meârif, Riyad 1404/1984.

Sülemî, Ebû Abdurrahman Muhammed b. Hüseyin es-Sülemî, *Suâlâtü's-Sülemî li'd-Dârekutnî* (nşr. Sa'd b. Abdullah el-Humeyyid, Hâlid b. Abdurrahman el-Cüraysî), y.y., Riyad 1428.

Zehebî, *el-Kâşif* (nşr. Muhammed Avvâme), Dâru'l-kible, Cidde 1413/1992.

Mizânü'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl (nşr. Ali Muhammed el-Behâvî), Dâru'l-ma'rife, Beyrut t.y.

Siyeru a'lâmi'n-nübelâ (nşr. Şuayb el-Arnaût), Müessesetü'r-risâle, Beyrut 1410-1990.

Tezkiretü'l-huffâz, Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, Beyrut t.y.

Târîhu'l-İslâm (nşr. Ömer Abdusselâm Tedmurî), Dâru'l-kitâbi'l-'Arabî, Beyrut 1413/1992.